

SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN

Mi a mikrotörténelem?

Bernard Lepetit szerint „manapság a mikrotörténelem divatban van.”¹ Ezt a megállapítást örömmel nyugtázhajuk, mindamellett talán nem felesleges felvetni azt a kérdést, hogy egyáltalán mi is a mikrotörténelem. Amikor 1995 szeptemberében egy olvasósemináriumot indítottam az ELTE Bölcsészettudományi Karának Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszékén, csak azért választottam a „Mikrotörténelem” címet, hogy a történeti antropológiánál valamelyest szélesebb körből válogathassak kítűnő könyveket. Bizony később kellett megtudnom, hogy a mikrotörténelem elnevezés sok helyütt saját jogán is műfajmegjelölésként szerepel. Pedig magam nem gondoltam többre annál, mintsem hogy olyan történelmi tárgyú könyveket ismertessek meg az érdeklődő hallgatókkal, amelyek mintegy mikroszkóp alatt vizsgálják a történelmet a megszokott madártávlat helyett, azaz nem a makro-összefüggések körében, hanem a mikroszinten találják meg vizsgálatuk tárgyát. A mikrotörténelmi esettanulmány előnye az, hogy fókuszpontot teremt. A fókusz konkrét esetekre, személyekre és körülményekre való beállítása a tárgy intenzív tanulmányozását teszi lehetővé, melynek révén egészen más képet kapunk a múltról, mint a nemzetek, államok, egyes társadalmi csoportok történetéből évtizedeket, századokat vagy valamely hosszú időtartamot felölelő vizsgálatok eredményeiből. A mikrotörténelmi vizsgálat, miként a klasszikus drámai hármas egység megvalósulása, nagy térterőt teremt egy helyen, s a benne ábrázolt történelmet ez valódi átütő erővel képes felruházni.

Ha fogalmát ilyen általánosan értelmezzük, akkor a mikrotörténelemben semmiféle újdonság nincs. Nagy emberek élete, rendkívüli esetek már a történetírás kezdeteitől fogva a történészi vizsgálódás homlokterébe kerülhettek, de az átlagemberekre, a köznapi eseményekre, a mindennapi életre sem csupán napjainkban irányul a figyelem. Más megközelítésben viszont a mikrotörténelem jelentkezése nagy horderejű változás a történetírásban, és a mikrotörténelmi megközelítés lehet a következő évtizedek (bombasztikus fogalmazásban a következő évezred) vezető történeti áramlata. John Higham, az amerikai történészek egyik doyenje *Az amerikai történetírás jövője* című cikkében² – melyet a Századok is ismertetett – 1994-ben azt írta, hogy „a történész-szakma az utóbbi időben egyre nagyobb mértékben fragmentálódott: a mikrotörténelem háttérbe szorította a nagyobb összefüggéseket kereső makrotörténelmet.” Ha ezt a – különösen Magyarországon elég furcsán csengő – állítást nem is fogadjuk el, el kell ismernünk, hogy a mikrotörténelmi munkákat a történészek egy része már jóval többre értékeli a korábbiaknál, azaz egy réginek is tekinthető forma új helyiértéket kapott.

¹ Lepetit, Bernard: *Építész, földrajz, történelem. A lépték használatai*. (Fordította Czoch Gábor.) AETAS, 1995. 4. szám 142. (a továbbiakban: Lepetit)

² The Journal of American History 80. (1994) 1289–1309. Ismerteti Magyarics Tamás. Századok, 129. (1995) 958–959.

Robin Hoodtól a macskavadászatiig (Az angolszász történetírás és a mikrotörténelem)

Találkozhatunk mikrotörténelmi megközelítéssel kilencedik újranyomásban megjelent munkában is, mint például a Cambridge University Press viszonylag új Canto sorozatában *H. S. Bennett* könyvével, melyben a Paston családnak a rózsák háborúja korából fennmaradt kiterjedt levelezése alapján festi le egy jómódú angol birtokos család mindennapjait (*The Pastons and their England. Studies in an Age of Transition. Cambridge – New York – Port Chester – Melbourne – Sidney, 1990⁵.*) – ez a könyv 1922-ben jelent meg először. A széles értelmezés alapján szintén mikrotörténelmi munkának tekinthető a lélektani történelem (*psychohistory*) úttörő és máig felül nem múlt⁶ remeke: *Erik H. Erikson* közel négy évtizede írt könyve a fiatal Lutherről (*Young Man Luther. New York, 1958; magyar kiadás: A fiatal Luther. Tanulmány a pszichoanalízisről és a történelemről. In: uő: A fiatal Luther és más írások. Budapest, 1991.*). Ennek középpontjában Luther életének egyetlen, 21 és 32 éves kora közé eső időszaka áll. Erikson a pszichoanalízis módszerét alkalmazza a rendelkezésre álló forrásanyagra, és saját klinikai tapasztalatai alapján azt a következtetést vonja le, hogy a fiatal Luther elhúzódoó identitásválságon ment át, és ezt, illetve az ebből való felépülést teológiája világosan tükrözi.

Sokkal újabb, de módszertanát tekintve teljesen tradicionális munka az alább bemutatásra kerülő művek közül *J. C. Holt* először 1982-ben kiadott *Robin Hoodja* (*Robin Hood. London, 1989⁷*). Noha – nagy valószínűséggel sikertelen – kísérletet tesz az eredeti Robin Hood felkutatására is, a könyv valódi tárgya maga a legenda, mely a főhős köré szövődött. Ennek legrégebbi szövegváltozataiból kiindulva Holt lehántotta róla a később ráakodott rétegeket, majd megszabadult a toposzoktól is, s meghatározta az eredeti változat keletkezési helyét. Rekonstruálta továbbá ennek társadalmi kontextusát, s vázolta a Robin Hood-legenda máig tartó fényes karrierjét, melynek során az általa hordozott jelentések állandó módosulása ment végbe. A könyvből a tér és idő egysége hiányzik, hisz fókuszában a legenda áll, de az előszóban könyvét nem véletlenül hasonlítja Holt azoknak a történészeknek a munkájához, akik „az utóbbi időben azáltal kísérelték meg a múltat megvilágítani, hogy egyes eseteket vagy eseményeket tanulmányoztak, melyeket minden társadalmi és pszichológiai vonzattal együtt vizsgáltak meg.” Holt joggal mondja, hogy, miként az egyedi esemény, Robin Hood legendája is csak a teljes kontextusba ágyazva érthető meg. A mikrotörténelem jól sikerült darabjai mind messze túlmutatnak szűken értelmezett tárgyukon, miként Holt könyve is, noha emez a szélesen értelmezett mikrotörténelemnek is csupán a határmezsgyéjére esik.

Paul Boyer és *Stephen Nissenbaum* nem véletlenül nyerték el az Amerikai Történelmi Társulat díját az Arthur Miller által világhírrév tett salemi boszorkánysesetről szóló könyvükkel (*Paul Boyer – Stephen Nissenbaum: Salem Possessed. The Social Origins of Witchcraft. Cambridge, Massachusetts – London, 1974.*), mely

⁵ Lawrence Stone értékelését idézem. (*History and the social sciences in the twentieth century. In: uő: The past and the present revisited. London – New York, 1987.* 26. A tanulmány eredetileg a következő kötetben jelent meg: Delzell, C. (szerk.): *The Future of History. Nashville, Tennessee, 1976.*)

szokásos társadalomtörténeti módszereket alkalmazó mikrotörténelmi feldolgozás. Salem Village közösségének történetéről hatalmas és szinte teljesen érintetlen forrásanyagot dolgoztak fel, és a tágabb összefüggések tükrében azt mondják, hogy nem arról volt szó, hogy a közösség uralkodó helyzetű, felívelőben lévő pályájú frakciója vádolta meg boszorkánysággal a versenyben lemaradó szegényeket, a boszorkányüldözési eset inkább egy visszavonulóban lévő, s hosszabb távon majd vereséget is szenvedő társadalmi erő ellencsapása volt. Vagyis Boyer és Nissenbaum könyvének tárgya nem a boszorkányság, hanem egy megosztott közösség. Gondolatmenetük a végső soron determináló gazdasági tényezőkből indul ki. Az ezekből fakadó ellentétek Salem Village önállósága kapcsán manifesztálódnak és legjobban a két vezető család ellentétében kristályosodnak ki. A krónikus konfliktushelyzet puszkaporos hordójába egy új lelkész megjelenése vetette a szikrát, aki a település pártharcát a jó és a rossz küzdelmeként állította be. 1692-ben párthívei, akik frusztrációjukat politikai téren nem tudták feloldani, archaikusabb módszerrel éltek, és ellenfeleiket erkölcsileg fenyegető egyének összességének állították be: a boszorkányvád segítségével a „puritánok” megkíséreltek leszámolni az „individualistákkal”.

Magyarul is olvasható *Barbara Tuchman* amerikai történész *Távoli tükör* című könyve, mely a 14. századot, különösen a kor francia lovagságának életét ábrázolja – egyetlen ember, Enguerrand de Coucy sorsán át (*A Distant Mirror*. London, 1979.; magyarul: *Távoli tükör. A szerencsétlen XIV. század*. Budapest, 1987.). Hasonlóképp nagy sikert aratott *Iris Origo* könyve *A pratói kalmár* (*The Merchant of Prato*. Francesco di Marco Datini. Harmondsworth, 1992.), mely Francesco di Marco Datini hatalmas levelezésére támaszkodva eleveníti fel egy 14. századi toszkán kereskedő tevékenységét, háztartását és egy középkori itáliai város mindennapi életét. Az első 1978-ban, a második 1957-ben jelent meg először.

Mindebből kitűnik, hogy a mikrotörténelem ebben a széles értelmezésben mindössze gyűjtőfogalom. Szűk értelmében véve viszont a mikrotörténelem több a mikroszintre összpontosító vizsgálatnál. Peter Burke szerint a mikrotörténelem a hetvenes évek terméke, amikor az antropológusok nyomdokain járva a történészek nagyobb figyelmet fordítottak a mikrovizsgálatokra: „teleszkóp helyett mikroszkópot” vettek a kezükbe. Emmanuel Le Roy Ladurie Montaillouja és Carlo Ginzburg *A sajt és a kukacok* című műve fémjelezte a mikrotörténelem megjelenését, majd őket követte többek közt Natalie Zemon Davis és Giovanni Levi. A mikrotörténelmi megközelítésű munkákon jól látszik a kulturális antropológia hatása: a Robert Redfield nyomdokain haladó közösség-tanulmányoké (*community studies*), Victor Turner koncepciójáé a társadalmi drámáról (*social drama*), s különösen Clifford Geertz szimbolikus antropológiájáé, aki a bali kakasviadal esetében egy mikroszkopikus méretű esetből egy egész kultúra értelmezését bontotta ki. A legkomolyabb kritika ezt a fajta mikrotörténelmet a tipikusság kérdésével kapcsolatban érte: mit ér ugyanis egyes esetek bemutatása, ha a belőlük levont következtetések nem mutatnak túl önmagukon. Erre vagy azzal felelhet a mikrotörténelem, hogy az esettanulmányokat kvantitatív módszerekkel társítja, vagyis bizonyítja a feldolgozott eset tipikusságát, vagy a „normális kivételes” koncepciójához

(*the exceptional normal*)⁴ fordul segítségért, amely szerint egy eset épp kivételességében mondhat sokat, mert azt mutatja meg, hogy a társadalmi mechanizmusok mikor válnak képtelenné feladatuk ellátására. Burke szerint mindenesetre a mikro-történelemnek, ha nem akar a csökkenő hozadék törvényének áldozatul esni, többet kell mondania a szélesebb kulturális közegeiről, és „meg kell mutatnia a kis közösségek kapcsolódását a makrotörténelmi tendenciákhoz.”⁵

A Burke által említett Montaillou a mikrotörténelem egyik klasszikusa (Emmanuel Le Roy Ladurie: *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324*. Paris, 1975.). *Emmanuel Le Roy Ladurie* Jacques Fournier, Pamiers püspöke egyházmegyéjében 1318-tól 1326-ig működött inkvizíciós törvényszékének 1965-66-ban publikált jegyzőkönyveit használta fel. Ezeknek különleges értékét a püspök munkamódszere adta, aki nemcsak igen művelt és okos ember volt, de borzasztó aprólékos is, és az igazság kiderítésére irányuló buzgalma nem ismert határokat. Kínvallatást csak kivételképpen rendelt el, s maga vezette személyesen az összes vádlott, elsősorban az albigenis eretnekséggel gyanúsítottak kihallgatását. A Pireneusok egy kis hegyi falujából, Montaillouból nem kevesebb, mint 25 vádlott került az inkvizíciós törvényszék elé. Könyvében Le Roy Ladurie ennek a falucskának a mindennapi életet mutatja be, melyet kivételes részletességgel tükröznek a jegyzőkönyvek adatai.

Carlo Ginzburg nagyszerű könyve *A sajt és a kukacok* szintén inkvizíciós iratok alapján kísérli meg rekonstruálni egy 16. századi észak-itáliai eretnek molnár világképét (Il formaggio e i vermi. Torino, 1976.; magyar kiadás: *A sajt és a kukacok*. Egy XVI. századi molnár világképe. Budapest, 1991.) Azt mondja, hogy Menocchio gondolatainak robbanó elegyét a népi és a magas kultúra találkozása hozta létre. Noha benne a mintegy repedésen felszínre törő ősi hagyomány képviselőjét látja, Ginzburg Menocchio minden megnyilvánulása mögött a magas kultúra jelentette hátteret igyekszik meghatározni. Ezt a látszólagos ellentmondást azzal oldja fel, hogy Menocchio világképe alapján véve nem könyveiből származott, mert olvasáskor olyan, az orális kultúrából származó „szemüveget” használt, amely szinte a felismerhetetlenségig eltorzította az olvasmányjaiból kiemelt elemeket, s az inkvizítorokat megdöbbenítő egyéni világképért ez felelt elsősorban. Noha nem sikerült egészen meggyőzően megmutatnia, hogy Menocchio „szemüvege” nem egyedi darab volt, hanem tényleg ősi paraszti örökség, a Montaillouhoz hasonlóan Ginzburg könyve is lebilincselő olvasmány.

Emmanuel Le Roy Ladurie-ről nemcsak Burke állítja, hogy az antropológia hatott rá, hanem maga Le Roy Ladurie is nyíltan vállalta ezt könyve előszavának Az

⁴ Jacques Revel ezt a koncepciót Edoardo Grendi nevéhez köti (*Micro-analyse et construction du social*. In: uő. (szerk.): *Jeux d'échelles. La micro-analyse a l'expérience*. Megjelenés előtt. 31.) (a továbbiakban: Revel), amint Giovanni Levi is (*On Microhistory*. In: Burke, Peter (szerk.): *New Perspectives in Historical Writing*. Oxford, 1992. 109.) (a továbbiakban: Levi), míg Peter Burke tévesen Carlo Ponichoz (*History & Social Theory*. Cambridge, 1992. 42.) (a továbbiakban: Burke 1992.)

⁵ Burke 1992. 38–43.

inkvizíciótól az etnográfiaiáig címet adva.⁶ Az inkvizítor szokás párhuzamba állítani az antropológussal, arra hivatkozva, hogy mindketten magas státusú kívülrőlők, akik átlagembereket kérdegetnek, akik pedig gyakran nem is értik teljesen, mire is vonatkoznak ezek a kérdések.⁷ Lawrence Stone szerint az antropológia a hetvenes évektől kezdve „megtanított bennünket arra, hogy hogyan lehet az egész társadalmi rendszert és az értékrendet ragyogóan megvilágítani egyetlen esemény aprólékos részletességgel történő megörökítése révén (*searchlight method*), feltéve, hogy azt nagyon gondosan teljes kontextusába helyezik, és kulturális jelentését nagyon gondosan kielemezzik.”⁸ Miként ebből az idézetből is kitűnik, igen problematikus a történeti antropológia és a mikrotörténelem viszonyát meghatározni,⁹ hiszen a történeti antropológiai munkák többnyire már az antropológiai megközelítésmód miatt is eleve mikroszintűek. Az antropológus általában egyetlen közösséget vizsgál egyszerre, s a történeti antropológia legjobb eredményei szinte mind esettanulmányok, a mikroszinten maradó elemzések.¹⁰ Robert Scribner is a „mikrotörténeti kutatásokat” jelöli meg, mint a történelem és az antropológia együttműködésének legígéretesebb területét.¹¹

Ennek a kölcsönhatásnak az egyik legelső gyümölcse Alan Macfarlane angol antropológusnak Ralph Josselin, egy 17. századi angol puritán lelkész naplóját feldolgozó könyve (*The Family Life of Ralph Josselin. A Seventeenth-Century Clergyman. An Essay in Historical Anthropology*. New York – London, 1977.) A kivételes részletességű napló egyszerre rögzíti a kiadásokat és bevételeket, megörökíti a fontos eseményeket, és vallásos napló is egyben, így „tükrözi egy család életének totalitását”. Mint gazdálkodó, Ralph Josselin a protestáns etika megszemélyesítőjének tekinthető: keményen dolgozott, nagyon takarékos volt, ritkán folyamodott

⁶ Ugyanaz, amit angolul antropológiaként (*anthropology*) emlegetnek, a franciában gyakran etmológiaként (*etnologie*) szerepel. Az *ethnohistoire* pedig a történeti antropológia megfelelője. (Burke, Peter: *The French Historical Revolution. The Annales School, 1929–1989*. Cambridge, 1990. 113.) (a továbbiakban: Burke 1990.) Alább, a Franconeto kapcsán is látni fogjuk, hogy Le Roy Ladurie magát „a néprajz befolyása alatt álló kutató”-nak tekintette.

⁷ Burke 1992. 39. Idézi R. Rosaldo tanulmányát: *From the Door of his Tent*. In: Clifford, J. – Marcus, G. (szerk.): *Writing Culture*. Berkeley, California, 1986. 77–97.

⁸ Stone, Lawrence: *The revival of the narrative: reflections on a new old history*. In: uő.: *The past and the present revisited*. London–New York, 1987. 86. (A tanulmány eredetileg a *Past and Present* 85. számának (1979) hasábjain jelent meg.)

⁹ Peter Burke 1992-ben megjelent könyvének a mikrotörténelemről írt fejezete (*The Social Microscope*, 38–43.) által mikrotörténelmi munkákként említett művek nagyobbik részét megtalálhatjuk Robert W. Scribnernek a történeti antropológiáról írt historiográfiai tanulmányában is, mint történeti antropológiai munkákat. (A kora újkori Európa történeti antropológiája. BUKSZ 7. 1995. 468–478.) (a továbbiakban: Scribner) Gyáni Gábor: *A mikrotörténet vitája* című rövid ismertetésében (BUKSZ 4. 1992. 492–495.) a címben szereplő ellentétpárt a következőképp állítja fel: „strukturális makrotörténet” kontra „antropológizáló mikrotörténet”.

¹⁰ Kiváló kivétel azonban például az antropológia történeti alkalmazásának egyik úttörő munkája: Thomas, Keith: *Religion and the Decline of Magic: Studies in Popular Beliefs in Sixteenth and Seventeenth-Century England*. London, 1971.

¹¹ Scribner 479.

kölcsönhöz, óvatosan tervezett, és a haszon jelentős részét visszaforgatta: vagy földbe vagy gyermekei nevelésébe fektette. Macfarlane a jövedelmeket és a kiadásokat történeti munkákban szinte páratlanul alapos közgazdasági elemzéssel az egész életciklus hosszában próbálja meg felmérni, a folyó kiadások és bevételek mellett figyelme a tőkemérlegre is kiterjed. Ralph Josselin papi állása nem biztosított gondtalan megélhetést számára, ezért komoly szerepet játszottak kiegészítő jövedelmei. (Összbevételeinek nem egészen felét tették ki a lelkészi járandóságok.) Jövedelme akkor érte el csúcspontját, amikor ellátta az iskolamesteri hivatalt is. Josselin nemcsak pap volt, hanem *yeoman* is, szabad paraszt. Arra törekedett, hogy újabb és újabb parcellákat szerezzen, s így szilárdabb jövedelmi bázisra tegyen szert. Erre a célra használta fel jövedelmének mintegy ötödrészét. Magának, feleségének és a háztartás magjához tartozó szolgálónak az önfenntartására (valamint a szolgáló bérére) körülbelül jövedelmének negyedét fordította. Kiadásai közt a legnagyobb tételt gyermekei jelentették (felnevelésük, taníttatásuk és kiházasításuk), összjövedelmének mintegy harmadrészét költötte rájuk. Ennek a „befektetésnek” nem kevesebb, mint harmadrésze kárba veszett a magas gyermekhalandóság következtében, pedig Josselin hosszú életű volt és módos gazda. „Azoknak a mezőgazdasági bémunkásoknak a számára, ... akik Josselin jövedelmének kevesebb, mint a negyedével rendelkeztek, de hozzá hasonlóan sok gyermeküket elvesztették, vagyonuk ezen elpazarlása (*the waste of economic assets*) minden bizonnyal egész életük keresményének jelentős részét érintette,” s ez komoly hatással volt a gazdaság növekedésre is.

A gyermekeket otthon nem dolgoztatták, és serdülőkorukra azok elhagyták a szülői házat: inaskodni vagy szolgálni mentek. (Az angol preindusztriális társadalom egyik anomáliája, állítja Macfarlane, hogy a gyermekeket akkor küldték el otthonról, amikor fogyasztókból termelők lettek. Egy háztartásban a terhesekkel, a betegségekkel, az öregedéssel, illetve a magas mortalitással együtt járó problémák következtében két felnőtt nem volt elegendő, mivel pedig a gondokon a nagycsalád intézménye nem enyhített, szükségessé vált egy szolga alkalmazása.) A gyermekeknek ez a rendszer anélkül adott viszonylagos függetlenséget, hogy házasságba kényszerítette volna őket, s így vált lehetővé az angolok számára, hogy a többi mezőgazdasági társadalom tagjainál jóval később házasodjanak. A párválasztás inkább a fiatalok, mint a szülők kezében volt, miképp Ralph Josselin házassága is a kölcsönös vonzalom alapján jött létre. Egész életében számára a legfontosabb kapcsolat a feleségéhez főződő viszony volt. Valószínűleg minden feladatot együtt láttak el (*joint role relationship*), nemcsak a munkát osztották meg, hanem a döntéseket is együtt hozták. Viszonyuk gyermekeikkel a szeretetre épült, s a korai elválás és a földrajzi távolság ellenére is egész életükben közeli és szeretetteljes kapcsolatban maradtak majdnem mindegyikükkel. Naplóbejegyzései tanúsága szerint viszont rokonai nem álltak különösebben közel Ralph Josselinhez. Helyettük szükség vagy betegség esetén barátokhoz és szomszédokhoz fordultak segítségért. „Rokoni kapcsolatai sok tekintetben olyanok voltak, mint az igen mobil modern család viszonyai...”

A 17. századi ember állítólag „elégedett, alkalmazkodó személyiség, mentes a modern élet megterheléseitől és konfliktusaitól.” Ezzel a képpel szemben viszont Ralph Josselin „épp annyira aggodalmas, bizonytalan, mint a modern ember. A

kísértés ellen vívott heves, önmarcangoló csatáira mai fogalmak szerint még a 'neurotikus' bélyeget is könnyen rásütnék.” Világában az Isten mindenütt jelen volt. Ha iránymutatásra volt szüksége, közvetlenül hozzá fordult. „Ő képviselte a biztonságot a változó világban, a Josselin által ismert dolgok közül ő volt a biztosító, a bank vagy a jóléti állam legközelebbi megfelelője, akibe valamelyes bizalommal lehetett investálni.”¹²

Macfarlane nem az egyetlen antropológus, akinek történelmi munkássága is jelentős. *Marshall Sahlins* Cook kapitány halálát rekonstruálta egy nagy sikerű esszéjében.¹³ (Captain James Cook; or, The Dying God. In: uő: Islands of History. Chicago – London, 1985.) Értelmezésében nem a hirtelen árulóvá váló hawaii bennszülöttek áldozata lett a felfedező, akik aztán ismét – és megmagyarázhatatlanul – angolbarátokká váltak. Első partraszállásakor Lono isten megtestesüléseként fogadták Cookot. A szigetre való váratlan visszatérése viszont rossz jegyben történt, s a kozmikus rendet csak Cook meggyilkolásával lehetett helyerállítani, ami éppúgy rituális cselekmény volt, mint a megelőzőek. A Kamehameha főnök által néhány év múlva követett angolbarát politikát az magyarázza, hogy ez illet leginkább egy olyan emberhez, aki Cook karizmáját (*mana*) örökölte. A hawaiiak tehát Cookot saját kultúrájukon keresztül nézték. Miközben azonban a hawaii kultúra ezeket az eseményeket „asszimilálta”, „gyökeresen és döntően meg is változott”. A domináns-alávetett ellentétet például az angol-hawaii ellentétpárban fogalmazták meg, s a főnökök olyan neveket vettek fel, mint a „György király” (*King George*) vagy a „Billy Pitt”.¹⁴

Az antropológiai elméletek közül a kora újkori Európával foglalkozó történészekre a legnagyobb befolyást talán Clifford Geertz szimbolikus antropológiája gyakorolta,¹⁵ melyet minden bizonnyal *Robert Darnton* alkalmazott a legtisztább formában

¹² Sok tekintetben rokonítható ezzel a könyvvel Arthur E. Imhof *Elveszített világok* című munkája (*Die verlorene Welten. Alltagsbewältigung durch unsere Vorfahren - und weshalb wir uns heute so schwer damit tun.* München, 1984. Magyar kiadása: Arthur E. Imhof: *Elveszített világok. Hogyan gyűrték le eleink a mindennapokat – és miért boldogulunk ezzel mi oly nehezen ...* Budapest, 1992.) Imhof egy 1670 és 1755 közt élt hesseni paraszt, Johannes Hooss „életvilágát” rekonstruálta, majd ebből kiindulva előbb a természeti-társadalmi környezetet, azután a mentalitást vizsgálta, s gondolatmenetével végül saját korunk problémáihoz jutott el.

¹³ A rövid ismertetés alapjául a következő szövegek szolgáltak: Burke 1992. 157–158. és Scribner 476. Gananath Obeyesekere komoly kritikáját Robert Scribner idézett ismertetése tolmácsolja. (476–477.) A Sahlins-Obeyesekere vitához Clifford Geertz hozzászólása a BUKSZ 8. évfolyamának (1996) 304–308. oldalain olvasható *Kultúrák háborúja* címmel (a továbbiakban: Geertz 1996.)

¹⁴ Témája miatt itt kell említenem Greg Dening William Gooch haláláról írt könyvét (*The Death of William Gooch. A History's Anthropology.* Honolulu, 1995.) „A szerző behatóan tanulmányozza azt a kulturális környezetet (a Wordsworth korabeli Cambridge-et), amelyből kiemelkedett egy fiatal csillagász, és felfedező-kutatóként hasonló véget ért, mint Cook, csak Oahu szigetén és tizenhárom évvel később.” Geertz 1996. 306.

¹⁵ Scribner 471.

történeti forrásokra.¹⁶ *A nagy macskamészárlás és más epizódok a francia kultúrhistoria köréből* című kötetének (The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History. New York, 1985.; magyar válogatás: Lúdanyó meséi. A nagy macskamészárlás. Két epizód a francia kultúrhistoria köréből. Budapest, 1984.) darabjait nem a tipikusságra törekedve válogatta össze, hanem a leggazdagabb források legérdekesebb eseteit választotta ki azon megfontolás alapján, hogy ha a múlt kultúrába akarunk behatolni, akkor abban az esetben vagyunk nyomon, ha nem értünk valamit. Ezen behatolási pontokból kiindulva azután idegen jelentérendszer, s ezen keresztül ismeretlen világképet tárhatunk fel. Nem jelent problémát az esetek atipikus volta, mert az egyén az általános kifejezőmód nyelvén szól, benyomásait, tapasztalatait kultúrája nyelvén értelmezi. A címadó tanulmány egy 18. századi francia nyomdász emlékiratainak egy részletén alapszik, melyben Nicolas Contat felidézi a nagy macskavadászat élményét. Ebben az inasok és segédek élték ki a mesterrel és családjával szembeni indulataikat, melyek a nyomdák valójában már kapitalistának nevezhető viszonyai és a múlt patriarchális képe (hajdanában a mester és emberei egyetlen baráti társaság tagjaiként dolgoztak) közti feszültségből táplálkoztak. De vajon mi tette a résztvevők számára olyan fergetegesen mulatságossá a macskák hajszolását és öldöklését?

Két inas, Jérôme és Léveillé azért nem tudnak aludni, mert néhány ördögi macska boszorkányszombatot ül. A mesterék először papot akarnak hívni, de végül a vadászat mellett döntenek. (A babona szerint a megcsonkítás hatásos a boszorkány-macskák ellen.) Az inasok és a segédek viszont először a círmöst, a mesterné „ördög famulusát” ütik agyon, s ezáltal őt vádolják boszorkánysággal. (Valamint így jelképesen megerősözköljük.) Azután macskazenét rendeznek, ami a mestemek jár ki, mert feleségét gyóntatója szeretőjének tartják. Mindvégig a karnevál hangulata uralkodik, Léveillé és Jérôme a Karnevál Hercegeiként jelennek meg, s a karneváli ceremóniához hasonlóan a hajszja tárgyalással és jelképes kivégzéssel ér véget, amellyel a mesterről mint munkaadóról mondanak ítéletet. A tréfát a szimbólumok hordozzák tehát, nem a macskák lemészárlása maga, csak éppen nekünk, az utókorunk már el kell magyarázni, miképp volt mindez sértés. Darnton szerint a férj sem értette egészen a dolgot, de az asszony igen, ami nyilvánvalóan növelte a segédek jókedvét.

Ezt a tanulmányt komoly kritika érte egyfelől a történeti kutatás és az eset bemutatásának bizonyos hiányosságai vonatkozásában, másfelől a szimbolikus antropológiai megközelítést illetően: a macskát a sexualitás szimbólumaként

¹⁶ Érdemes egy rövid kitérő erejéig szemügyre venni azt a műfaji kavalkádot, amely Darnton magyarul is megjelent esettanulmányai körül kavarog. A szerző azt mondja, hogy gondolkodásmódokat vizsgál, de amit művel, az nem eszmétörténet (*history of ideas*), hanem mentalitás-történet (*histoire des mentalités*), mivel arra kérdez rá, hogyan látták az emberek a világot. Pontos angol terminus azonban erre nincs, de Darnton szerint kultúrtörténet (*cultural history*) lenne a leginkább megfelelő. Ő – ahogy írja – „ugyanúgy tanulmányozza saját civilizációjukat, ahogy az antropológusok az idegen kultúrákat”, mégsem történeti antropológiáról beszél, ami ebből inkább következne. Ugyanakkor a magyar kiadás egyik jegyzete szerint a könyv kiadása a történeti antropológia megközelítésmódjának népszerűsítését célozza, s érdekessége folytán a könyv „a művelődéstörténet iránt érdeklődők szélesebb táborának is megfelel.” De Darnton tovább fokozza a műfaji összevisszaságot, amikor kijelenti, hogy ez „nem más tehát, mint néprajzi szellemű történetírás.”

beállítani önkényes és hamis – szól az ítélet.¹⁷ Darnton azonban igen sok dolgot idéz, ami ilyen értelmezés meglétére is utal. Továbbá meggyőzően mutatja be, hogy a korban macskát ölni szokás volt, ezért nem érezték a nyomdászok azt az undort, amelyet mi éreznénk. S ha bizonyos állításai nem is igazolhatóak, akkor is marad annyi elem, mely – ha nem is az eredeti színpompájában – lényegében fenntarthatóvá teszi Darnton elméletét.

Említett tanulmányában Scribner annak a véleményének ad hangot, hogy a népi kultúra nem rekonstruálható, „legjobb lenne feladni annak a látszatát, hogy felfedhetjük a korábbi állapotot, és képesek vagyunk a dialógusra, mint központi hermeneutikus szöveggörnyezetre összpontosítani.”¹⁸ Pontosan ez, az alávetett kultúrának a beavatkozásra adott reakciója áll *David Warren Sabeant* a kora újkori délnémet népi kultúráról írt munkáinak a középpontjában. (Power in the blood. Popular culture and village discourse in early modern Germany. Cambridge University Press: Cambridge, 1984.; magyarul részben: Vári András (szerk.): Misszionáriusok a csónakban. Antropológiai módszerek a társadalomtörténetben. Budapest, 1988.) „A hatalom dinamikáját” vizsgálja, és a kultúra Sabeant értelmezésében a hatalom gyakorlásának kísérlete. Az uralom kapcsán egyszer azt az aspektusát nézi, hogy vallási intézményeket hogyan használtak a hatalom megerősítésére, másszor pedig azt, hogy ugyanezen intézményeket, szertartásokat hogyan próbálták a parasztok saját értelmezésükkel megtölteni, és hogyan harcoltak értük a felsőbbiséggel. Egy pap halálának esetét vizsgálva Sabeant azt a megállapítást teszi, hogy a falut egy félelem-mátrix határozta meg. A tisztviselők és a nagybirtokosok alkotta hatalmi csoport a félelem révén uralkodott a faluban. Az új pap is attól tartott, hogy úgy végzi, mint elődje. A lelkiismeret fogalma volt az ő aduja. A parasztokban az evilági félelmet túlvilági ijesztgetésekkel igyekezett ellensúlyozni, hogy kiálljanak a hatalom ellen. Ezt a szegények számára a lelkiismeretükre való apellálás tette lehetővé: erre való hivatkozással nyithatták ki egyáltalán a szájukat, szólhattak bele a dolgokba. Egy boszorkánysági eset kapcsán az elemzés középpontjába a „nyelv metaforikus struktúrája” kerül, s hogy ezek a „metaforák” miként értelmezhetők „a társadalmi viszonyok nyelvtanaként.”

Sabeant egyik tanulmányának forrásközlő része olyan közel van a geertzi sűrű leíráshoz (*thick description*), amennyire a történész egyáltalán juthat. Anélkül foglalta össze a tanúvallomásokat, hogy ezeket értelmezte volna. A kulcsfontosságú kifejezéseket (pl. *Sage*, *Gerücht*) megőrizte, meghagyta németül, így azok (csakúgy, mint egy másik esettanulmányban a *Herrschaft*) tulajdonképpen „üres dobozok” az olvasó számára eleve adott jelentéstartalom nélkül, s Sabeant definíciója és maga a szöveggörnyezet töltheti meg ezeket jelentéssel. A fogalmak elemzése alkothatja az esettanulmányok gerincét. A mikro-esemény sokféle, szerteágazó részlete viszont Sabeant egyszerűen nem érdekli, nem az eset teljes feltárására helyezi a hangsúlyt, hanem az olvasatra, az a lényeg, miként értelmezi a kultúrát, a hatalmi viszonyokat, a kommunikáció jelentőségét. Kötetében rejtőznek olyan igazgyöngyök is, mint egy öregasszony mintegy mellékesen ismertetett esete, aki minden vele történt

¹⁷ Scribner 472–473.

¹⁸ Scribner 477.

balszerencséért szomszédai rosszakaratát hibáztatta, világának horizontja alig néhány száz méternyire terjedhetett. „Szegénysége az ő számára nem árváltozások, gazdasági irányzatok, öröklési intézmények vagy állami kisajátítás következménye volt. Valóságsszemléletét helyett a szomszédok közti súrlódások és a személyes erők játéka határozta meg.” Ilyen megfigyelések képezik talán a mikrotörténelmi megközelítés termésének legszebb darabjait.

Geertz szerint a kultúrát általában szöveggént lehet kezelni a szövegfogalom kiterjesztésével. „Egy nép kultúrája önmaguk rendezte szövegek együttese, amit az antropológusok igyekeznek azok válla felett elolvasni, akikhez ezek a szövegek tulajdonképpen tartoznak.”¹⁹ A bali kakasviadalban például sokféle elem van jelen (szerencsejáték, véráldozat, tömegszórakozás, státuszversengés), melyekből a kakasviadal értelmes, átlátható szimbolikus rendszert épít fel. Egy olyan elemzés, mely úgy tekint ezekre a formákra, mint amelyek „valakinek valamit mondanak valamiről”, ezek lényegének feltárására irányul.²⁰

A Martin Guerre nagy port felvert esetét²¹ feldolgozó *Natalie Zemon Davis* egy másik könyvében (*Fiction in the archives. Pardon tales and their tellers in sixteenth-century France*. Cambridge, 1987.) a központi helyre a szöveg került, de már nem a fenti geertzi, hanem az irodalomelmélet által inspirált értelemben. Ebben forrásait, 16. századi kegyelemleveleket kezelte szöveggént. A főbenjáró bűnököt, főleg emberölést elkövető kérelmezőknek a király megkegyelmezett, s az ezt kinyilvánító levele tartalmazta az eset leírását a tettes elbeszélésében. Ezek jelentik az egyik legjobb forrást, melyben az alacsonyabb néposztályok tagjai viszonylag hosszabban,

¹⁹ Más fogalmazásban a kultúra „értelmezhető jelek ... rendszereinek összessége”, „kontextus”, „társadalmilag teremtett jelentésstruktúrák összessége.” A hangsúly a jelentésen van, mert Geertz szerint az emberi viselkedés többnyire szimbolikus cselekvés. (Geertz, Clifford: *Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez*. In: Vári András (szerk.): *Misszionáriusok a csónakban. Antropológiai módszerek a társadalomtörténetben*. Budapest, 1988. 26., 30., 32.; *Thick Description: Toward an Interpretative Theory of Culture*. In: uő.: *The Interpretation of Cultures*. Basic Books: New York, 1977.) A „kultúra, mint szöveg” gondolattal vö. Keith Jenkins megfogalmazását: „a világot szöveggént olvassuk, és az olvasatok száma logikailag végtelen. Ezen nem azt értem, hogy a világról/múltról egyszerűen történeteket találunk ki ... hanem ennél sokkal többet, azt, hogy a világ/múlt már történetek formájában jelenik meg számunkra ...” Jenkins, Keith: *Re-thinking History*. London – New York, 1991. 9. (a továbbiakban: Jenkins 1991.)

²⁰ Geertz, Clifford: *Mély játék. Jegyzetek a bali kakasviadalról*. In: uő.: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Budapest, 1994. (a továbbiakban: Geertz 1994.) 166., 169. (Első kiadás: *Deep Play: Notes on the Balinese Cockfight*. In: uő.: *The Interpretation of Cultures*. New York, 1977.)

²¹ Szintén egy híres eset áll Alain Corbin *A kannibálok faluja* című könyve fókuszában (*La Village des cannibales*. Paris – Clermont-Ferrand, 1990.). 1870 augusztusában a nyugat-franciaországi Haute-faye-ben a tömeg megkínzott és brutálisan meggyilkolt egy, a köztársaság éltetésével vádolt fiatal nemeset. Az eset kapcsán a történész a csöcselék által elkövetett erőszakos cselekmények elenzésében a francia forradalomig nyúl vissza, hogy pontosan meg tudja magyarázni a paraszti dühkitörés ezen utolsó látványos esetét. Szintén lincselés képezi a tárgyát az amerikai Wyatt-Brown *Déli becsület* című könyvének (*Southern honor: ethics and behavior in the Old South*. New York, 1982.) A Mississippi állambeli Natchez-ben egy 1834-ben lezajlott lincselés kapcsán feltáruló szenvedélyekről és intenzíven átélt társadalmi értékekről, azaz a helyi becsületfogalomról írt. Lásd: Burke 1992. 39.

megszakítás nélkül úgy mesélhettek, hogy ez írásban megörökítést nyert. Natalie Zemon Davis a fikció aspektusára helyezi a hangsúlyt, ezen azonban nem a kitalált mivoltot, hanem a megformáltságot értve. A 16. századi mesemondást vizsgálja: mitől tartottak jónak egy történetet, annak milyen változatai voltak mesehallgatók és mesélők szerint, megvizsgálja a mesemondás körülményeit, végeredményben a kulturális szövegkörnyezetet. Az egyes történeteknek azonban csak töredékei kerülnek elénk, a hangsúly az általánosításon van.

A köleves (A francia és az olasz történetírás és a mikrotörténelem)

Az eddigiekben úgy tűnt, hogy a történeti antropológia és a mikrotörténelem kéz a kézben jár. Más benyomást szerzünk azonban, ha az angolszász szerzők után a latinokat tekintjük át. A francia történetírásban a történeti antropológiai módszer olyan klasszikus elődre hivatkozhat, mint Marc Bloch 1924-ben megjelent úttörő munkája az angol és francia uralkodók görvélykórt gyógyító „királyi érintéséről”.²² Ebből a műből azonban a mentalitástörténet nőtt ki,²³ s a mikrotörténelmi megközelítés az *Annales* köréhez tartozó történészeknél csak a harmadik generációtól jelentkezik.²⁴ Ennek a nemzedéknek kiemelkedő tagja Jacques Le Goff, aki egyik előadását, melyet készülő Szent Lajos életrajza kapcsán tartott, mentegetőzéssel kezdte. Elismerte, hogy munkája háromszorosan is szembenáll az *Annales* hagyományaival: egy egyénről, sőt királyról szól, narratív a formája, s főleg az *histoire événementielle*, a Braudel által elítélően megbélyegzett eseménytörténet körébe sorolható. Véleménye szerint azonban egyrészt érezhető az életrajz, a narratíva és a politikatörténet reneszánsza, másrészt pedig az igazi történészek mindig is totális történelmet akartak írni.²⁵ A mikrotörténelem megközelítésmódja kiváló lehetőség a teljes történelem megírására, így nem csoda, hogy az a fenti változások hatására az *Annales*-iskola repertoárjában is megjelent.²⁶ Le Roy Ladurie Montailloujának megjelenése előtt már két évvel írta Georges Duby, az *Annales* harmadik generációjának kiemelkedő alakja *Bouvines-i vasárnap* című könyvét (Le dimanche de

²² *Les rois thaumaturges: Etude sur le caractere surnaturel attribué à la puissance royale, particulièrement en France et en Angleterre.* Strasbourg, 1924.

²³ Bloch a *représentations collectives* durkheimi terminusát vagy a *représentations mentales*-t használta, az *histoire des mentalités collectives* kategóriája Georges Lefebvre-től származik. Burke 1990. 115.

²⁴ Peter Burke szerint a Braudel utáni nemzedék a szociálintropológiát már annak a társadalomtudománynak tekintette, amelytől a legtöbbet tanulhatott. Burke, Peter: *Antropológusok és történészek. Megjegyzések egy kapcsolat történetéről.* BUKSZ 4. (1992) 494. Ez a tanulmány eredetileg a Wissenschaftskolleg Jahrbuch 1989/90. számában jelent meg. Berlin, 1991. 155–165.

²⁵ Le Goff, Jacques: *Saint Louis. Problèmes d'une biographie.* Előadás a bergeni egyetemen, 1993. május 11-én.

²⁶ Peter Burke az *Annales*-ról írva a következőképpen mutatja be ezt a változást: „A politikatörténet reneszánsza a determinizmus elleni reakcióhoz kapcsolódott, amely – mint láttuk – az antropológiai fordulatot is ihlette. Az emberi szabadság iránti érdeklődés (együtt a mikrotörténelem iránti érdeklődéssel) szintén hozzájárul a történelmi életrajz újkeletű reneszánszához az *Annales*-on belül és kívül.” Burke 1990. 89.

Bouvines, Paris, 1973.). A mű középpontjában egyetlen nap áll: 1214. július 27-e, a bouvines-i csata napja. Duby mindazonáltal nemcsak magát az összecsapást eleveníti fel egy résztvevő leírása alapján, s a mögötte álló politikai szövevényt világítja meg, hanem ennek kapcsán bemutatja egyrészt azt, mit is jelentett a háború, a béke és a csata a 13. században, másrészt azt, hogy miként fejlődött ki, s milyen formákat öltött aztán Bouvines „legendája”. Dubynél tehát a mikrotörténelem voltaképpen köleves főzése: az eset a kő szerepét tölti be, nem több az érdeklődést felkeltő ürügynél, amely mellé azután bekerülnek a valódi táplálékot jelentő hozzávalók is.

Le Roy Ladurie 1979-ben megjelent könyve *A romans-i karnevál* (*Le Carnaval de Romans*. Paris, 1979.) már jóval tisztábban mikrotörténelmi munka. Az egyedi esemény nemcsak ürüg, mint Dubynél, hanem valóban a középpontban áll. A délkelet-franciaországi Dauphiné tartományban 1560 óta tartó polgárháborúban a nemességet a vallási hovatartozás osztotta meg. A bizonytalan helyzetben parasztok nagy tömegei álltak fegyverben, és harcoltak a vidéket terrorizáló martalócok ellen. Kömýéke rebellis falvaihoz 1579 februárjában Romans városa is csatlakozott. Szent Balázs napján a karneváli felvonuláson megválasztották formailag csak a posztókereskedők milíciája kapitányának, de gyakorlatilag az egész város politikai vezetőjének a Paumier-nek nevezett Jean Serve-et. Leváltottak egyes tisztségviselőket, megszerezték a város kulcsait, és egy tömegdemonstráción, ahol a város férfilakosságának több mint a fele részt vett, az adószedés felfüggesztését kérték. A harag fő célpontja a közpénzek hűtlen kezelésével vádolt tisztségviselők csoportja volt. Egy ekkora városban mindenki ismerte egymást – mutat rá Le Roy Ladurie: „Egymást az emberek szenvedélyesen, a szívük mélyéről és személyesen gyűlöltek. Az a fajta gyűlölet volt, amelyet csak a kicsik érezhetnek a hatalmasokkal szemben, és sokkal konkrétabb volt, mint az elvont 'osztálytudat'.” Romans-ban mintegy kettős hatalom alakult ki: Paumier uralta a milíciát, a falakat, kapukat, egyes negyedeket, és mellette álltak a tanács frissen kooptált rendkívüli tagjai. A város kormányzati szerveit azonban átvennie nem sikerült: a négy konzulból három és a tanács többsége ellene volt. Az egy évvel későbbi karnevál ünnepe, elsősorban a farsangi királyságok (*reynage*) pedig megteremtették annak lehetőségét, hogy Antoine Guérin királyi bíró megszervezze a patríciusokat és szövetségeseiket, s azután véres puccsal visszavegye a hatalmat.

A plebejusok derékhadát alkotó textilmunkások felvonulásán 600 fegyveres férfi vett részt. Az ezt követő napok egyik mulatságán egy birkát futtattak, s az azt utoléró lett a Birka Királyság (*reynage*) királya. Aztán a Jacquemart negyed alakított külön *reynage*-t, kakast futtattak, amelynek elfogója lett a király. Végül a leginkább patríciusok által lakott városnegyed, a piactér és a templom környéke is saját *reynage*-t szervezett, a Fogoly Királyságot, mely lépés a gazdagok válasza volt a népi demonstrációkra. A plebejus Nyúl, illetve Kappan Királyság megalakításának célja Paumier híveinek részéről nemcsak a szórakozás, hanem egyértelműen a politikai állásfoglalás is volt: a Kappan Királyság versenye után 200-an vonultak fel fegyveresen. A karnevál mulatságai teremtették meg a keretet a Jacquemart negyed *reynage*-a és a Fogoly Királyság fraternizálása számára. A húshagyó keddre virradó éjszakájának báljáról aztán fegyveres patríciusok rohantak a bábákodó tömegre, egy

kommandó meggyilkolta Paumiért, míg más csapatok elfoglalták a városkapukat, nehogy a plebejusok fegyveres segítséget kaphassanak a környékbeli parasztokról.

Le Roy Ladurie a romans-i eseményeket az 1579–80-as dauphinéi megmozdulás egészének középpontjába állítva ábrázolja. Amikor a romans-i mozgalom elbukik, dramaturgiaiilag már csak az epilógus van hátra. Valójában azonban annak csak egy epizódjáról volt szó, s messze nem a legjelentékenyebb mozzanatáról. A romans-i patríciusok felülkerekedését a parasztliga meg sem érezte, ez utóbbi vereségét végül a királyi hadsereggel való összezapások hozták meg. A mikrotörténelmi munka mégis a romans-i kamevárlól szól, hisz a szerző erről talált részletes forrást, ami pedig nem nélkülözhető elem a mikrotörténelemnél: egy királyi jegyző naplója mellett az egyik főszereplő, Antoine Guérin beszámolójára támaszkodhatott. A narráció mindazonáltal nem szorítja ki a könyvből az elemzést, sőt a hagyományos társadalomtörténeti típusú elemző fejezetek teszik ki a könyv jó részét. Az egyes kerületek pártállását például a szerző a lakosság által fizetett adó és a foglalkozási összetétel alapján igyekszik meghatározni. A kamevál szimbólumainak elemzésénél viszont az antropológia fegyvertárát veti be Le Roy Ladurie. Eredményei azonban nem minden esetben megkérdőjelezhetetlenek – állapíthatja meg az olvasó. Bizonyos szempontból éppen ez a mikrotörténelem legnagyobb erénye: az elbeszélés annyira közel visz bennünket az eseményekhez, annyi adatot szolgáltat, amennyi már elegendő ahhoz, hogy az olvasó vitatkozhassék a szerzővel, s maga is saját verziót, önálló hipotézist alkothasson.

A pénz, szerelem és halál Dél-Franciaországban (*Pays d' Oc*) című könyvében Le Roy Ladurie egy 18. századi okcitan nyelvű történet alapos elemzése révén a *Pays d' Oc* paraszti társadalmába kínál betekintést (*L' argent, l' amour et la mort en pays d' oc*. Paris, 1980.). Egy helyi szóbeli hagyomány alapján született költeményből indul ki Jasmin boszorkánya című könyvében is (Emmanuel Le Roy Ladurie: *La sorcière de Jasmin*. Paris, 1983.), mely – szemben az előzővel, melyben még a struktúrák feltárására irányuló törekvés dominált – lebilincselő olvasmány. A francia történész a címszereplő FrançoUNETO, GÉRARDE MIMALÉ és MARIE DE SANSARRIC esete alapján bemutatja, hol volt a boszorkány helye a kora újkori gaszkon társadalomban. Ennek a boszorkánytípusnak mint – Le Roy Ladurie szavával élve – totális társadalmi ténynek a következő fő jellemzőit állapítja meg. A boszorkányságot specializálódott családok vagy nemzetségek őrizték. Támadással fenyegették az életciklust (veszélyben volt az újszülött és a hitvesi ág), a célba vett személy fizikai és mentális integritását (főleg a kezét, a jólét forrását fenyegette veszély; veszélyes volt továbbá boszorkányokkal együtt enni, inni, szórakozni; veszélyt hordoztak a virágok és az illatok; és szokásos módszerük volt a szemmel verés). A harmadik célpontot a tulajdon, különösen a föld termékenysége jelentette, de még az állatok is veszélyben voltak, közben pedig nőtt a boszorkány, illetve varázsló saját tulajdona. A boszorkányok fontos ismérvének számított, hogy ők szomszédaik körében működtek, otthonuktól távol általában veszélytelenek voltak,²⁷ s az ellenszert az ellen-varázsló alkalmazása jelentette. Az egyház igyekezett mindebbe kívülről belevinni az ördög-imádat elemeit, de ezek nem tartoztak a boszorkányság lényegéhez. Le Roy Ladurie szerint „a

²⁷ Sabean öregasszonyának példája könnyen érthetővé teszi, miért volt így.

Mimalé házaspár, mint ő [ti. Françoneto] is, nem szándékos, sőt öntudatlan varázslók voltak, ha egyáltalán megérdemlik, hogy varázslóknak hívjuk őket. Teljes ártatlanságukat hangoztatják, és visszautasítják a természetfeletti szerepet, melyet nekik tulajdonítanak. Én azonban, mint a néprajz befolyása alatt álló kutató nem elégedhetem meg a büntelenséget hangoztató tiltakozások megörökítésével, még akkor sem, ha ezek megfelelnek a felvilágosodás világnézetének, melyben mindmáig a racionális, liberális történetek ideológiája gyökerezik. Nekem a Mimalé házaspárt szomszédok gyűlöletét sugárzó szemével, az ő, valószínűleg torzító szemüvegükön keresztül is nézmem kell.”

Ezután a szerző a költeményben említett elemek közül a bon-encontre-i kégyhely kapcsolatát vizsgálja környékbeli boszorkánysági esetekkel, majd azt nézi meg, hogy azonosíthatók-e a történet szereplői és helyszínei, végül a falu két templomának történetét deríti fel. Ezen tényezők aprólékos vizsgálata eredményeképpen kronológiai helyesbítést tesz: Françoneto története a valóságban nem a 16. század derekán játszódott, mint a költeményben, hanem körülbelül 1660 és 1700 közt. Le Roy Ladurie helynevek és anyakönyvi adatok alapján konkrétan levezeti a legenda útját a költemény szerint Françonetót feleségül vevő Pascal családról egészen addig a személyig, akitől Jasmin, a 19. századi költő gyűjtötte a történetet, s megállapítja ennek a családnak s leszármazottainak kapcsolatát a második világháborúig álló, a környékbeliek által Françoneto házaként ismert épülettel. Az első kiadást ért kritikák hatására végül a második kiadás epilógusában megteszi az utolsó lépést, és az egyik Pascal felesége, Marie Sordès személyében rámutat magára Françonetóra. Az olvasó bevonása a kutatás izgalmas részleteibe ezt a könyvet is lebilincselő olvasmánnyá teszi, noha Françoneto azonosításával kapcsolatban (miként már Robin Hoodéval kapcsolatban is) kételyek maradhatnak benne.

Az eddig tárgyalt munkákat a kategóriának csak igen rugalmas értelmezése alapján lehet mikrotörténelemnek tekinteni. A mikrotörténelmi irányzatot egészen korlátozott értelemben véve le lehet szűkíteni az ezen fogalmat mint önmegnevezést használó olasz iskolára: a torinói Einaudi kiadó által 1981-től kiadott *Microstorie* című könyvsorozat és a *Quaderni Storici* című folyóirat körül kialakult csoportosulásra.²⁸ A kutatások erősen eltérő volta, a meghatározó közös elméleti alap hiánya és az irányzat empirikus jellege miatt iskolává nem fejlődött, inkább kutatási eljárás maradt.²⁹

Az irányzat reprezentatív képviselője *Giovanni Levi*, aki egy könyvében (*L' eredità immateriale. Carriera di un esorcista nel Piemonte del seicento. Torino, 1985. [A nem anyagi örökség. Egy ördögűző pályafutása a 17. századi Piemontban]*³⁰) abból indul ki, hogy 1607-ben az egyház a santenai vikárius, Giovan Battista Chiesa ördögűzései ügyében vezetett vizsgálatot. A kiindulópont tehát igen hasonló Carlo Ginzburgéhoz, de az elemzés egész más irányt vesz. Levi Chiesa életét és a falu

²⁸ Levi 111.

²⁹ Revel 16.

³⁰ A német változatnak csak az alcíme más: *Das immateriale Erbe. Eine bäuerliche Welt an der Schwelle zur Moderne* (Berlin, 1986.), míg az angol cím *Inheriting Power. The Story of an Exorcist* (Chicago–London, 1988.), a Revel által idézett francia pedig: *Le pouvoir au village* (Paris, 1989.)

társadalmát rekonstruálja: a parasztok kockázatminimalizálásra törekedtek. Ezt meg lehet figyelni a mezőgazdaságban az aktív társadalom krémjét alkotó nagybérelő réteg (*massari*) együttműködő rokonok alkotta nagycsaládjainál, amelyek férfitagjai külön háztartásban éltek, de közösen birtokoltak és béreltek földet. A saját tulajdonú föld csak a biztonsági tartalék szerepét játszotta, a súlypont a bérelt földekre esett. A családfő 20–30 felnőttet is irányított, s köztük a parcellák a demográfiai eseményeknek megfelelően mozogtak. A *massarók* a családi együttműködés révén törekedtek a biztonság megteremtésére, mely a gazdagodásnál fontosabb cél volt.

Ezt tükrözték a földbirtokpiac hatalmas árkülönbségei is: érdekes módon minél közelebb volt a vevő az eladóhoz, annál magasabb volt az ár. A rokonok közti ügyletben ugyanis a vétel a segétségi láncban csak az utolsó szem szerepét játszotta. A magas ár részét képezték a múltban – nyom nélkül – folyósított segélyek is. (Ezt bizonyítja, hogy éppen ebben a kategóriában volt igen magas azoknak az ügyleteknek az aránya, amelyekben nem történt készpénzfizetés.) A másik végletet a külső vevő képviselte. Ezekben az ügyletekben az ár erősen nyomott volt, mert eladási kényszer érvényesült, de rokon vagy szomszéd vevőt nem tudott az eladó találni, mást is alig. Igen gyakran előkelők vagy nemesek szívességből vették meg a parasztok kis parcelláit.

A falu előkelői szintén összehangolt nagycsaládokban tevékenykedtek. A köztük is rangelső Tesiók közt például a családtagok foglalkozásukat – gabonakereskedő, orvos, patikus vagy pap – nemzedékről nemzedékre (főleg nagybácsiról unokaöccsre) örökítették, s minden generációban volt egy vagy két személy, akinek a kezében koncentráldott a föld. Ilyen volt általában az adómentességet élvező pap. A földek a családban gyorsan mozogtak, és annak, hogy éppen kinek a nevében szerepeltek, nem sok köze volt ahhoz, hogy ki művelte őket. Miként a nagybérelő családoknál, itt is erős endogámiát figyelhetünk meg. Tekintve, hogy a presztízst drága lett volna mindenkire nézve fenntartani, a család egyes egyedeit (elsősorban rosszul kiházasított és „elfeledett” lányokat) feláldozott. Másrészt viszont egyes képviselőket „futtatták”, azaz ezek a család erőforrásaiból aránytalanul nagyobb részt kaptak. Ők magasra feljutva a társadalmi hierarchiában családjukat onnan segítették, mintegy maguk után húzták, és a háttérben maradókra presztízst, biztonság és erőforrások háramlottak.

A Giovan Battista Chiesa által végzett ördögűzés Levi szerint a parasztok gazdasági kockázatminimalizálási stratégiájához világosan illeszkedett: ennek révén igyekeztek ellenőrzésük alá vonni testi és lelki bajaikat. Chiesa páciensei esetében már kudarcot vallott egy vagy többféle orvosság, illetve orvos, s nem egyszer ők maguk küldték Chiesához a beteget. Mivel az általános vélekedés szerint a betegséget természetes okok, természetfeletiek, társadalmiak és egyéniek egyaránt okozhatták, ugyanazt a betegséget más személyeknél más és más terápiával kellett gyógyítani, s az orvosok maguk is elismerték hatókörük korlátozott voltát. Chiesa sikerét az hozta meg, hogy a betegségek kilencven százalékára egyetlen okot adott: a démonokat, s ezt a magyarázatot a betegek megértették és könnyen elfogadták, mivel külső ok volt, mely találmányra sújtott le, és nem kellett magukban keresni a betegség okát. Chiesa továbbá nem „égett le”, vagyis sikertelensége nem csökkentette presztízst: a gyógyítást, a démon kiűzését akkor is sikeresnek tekintették, ha a páciens helyre nem

hozható egészségkárosodást szenvedett. Mindez azonban a gyógyítás keretei közt maradt, Chiesa nem tett csodát: a környéken azt a műfajt egy kézrátétellel gyógyító pap és egy csodatévő Szűz Mária-képmás képviselte.

Levi a santenai bíró és közjegyző, Giulio Cesare Chiesa, vagyis Giovan Battista apja pályafutásán keresztül azt mutatja meg, hogyan uraltak egy falut a 17. század végén Piemontban. Őt a földesurak tanácsa nevezte ki Santena podestájának és közjegyzőnek, és sikerrel közvetített a parasztok, a földesurak és a központi hatóságok közt. A közösségnek biztonságot nyújtott. Ebben az időszakban Santena megpróbált kibújni Chieri városának joghatósága alól. Az eset nem volt világos, Santena privilégiuma hiányzott, de az önálló város szerveivel rendelkezett. Az évtizedes vita idejére mindenesetre a sikerrel manőverező podestà eltüntette a várost az adólistákról. Giulio Cesare Chiesát nem érdekelte a föld, ingóságain kívül presztízisébe és társadalmi kapcsolataiba investált, leányainak nagy hozományt adott, fiait taníttatta. Gyermekre társadalmi helyzetét hagyta örökölni. A gazdasági helyzet romlása, a háború, a földesurak vitái következtében a hatalom megrendült, s Giovan Battista Chiesa nem volt képes megőrizni az örökölt hatalmat és presztízist. Az ördögűzés részéről kétségbeesett kísérlet volt ennek visszaszerzésére. Az egyház közbeavatkozása viszont ennek végleges kudarcát jelentette.

A történet egyes elemeit lehet Levitől eltérően is értelmezni. Giulio Cesare Chiesa sikerét kizárólag a konfliktusok szünetelése jelzi. Mi a garancia arra, hogy ez a szünet tevékenységének volt köszönhető? Talán csak egy szerencsés időszakban viselte hivatalát, és ezért tudta sokáig megtartani posztját. A háborús időszakot és a fő pártfogó földesúri család csillagának átmeneti leáldozását egész egyszerűen nem érte meg. Másrészt pedig azt a stratégiát, hogy nem földbe eszközölte beruházásait, Levi minősíthetné akár kudarcnak is, hisz a családi presztízist Giovan Battista négy év alatt felélte. Joggal mondhatnánk tehát, hogy e társadalomban csak a földbirtok biztosíthatott hosszú távon is magas státuszt.

Az ördögűzési eset és a Chiesák egész története egyszerre témája a könyvnek és ürügy arra, hogy a szerző a falu világát rekonstruálja. Míg Carlo Ginzburg egy kivételes forrást dolgozott fel, s könyve nagyszerű olvasmány, de irigységet inkább gerjeszt egy történészben, mint munkakedvet, ebben a könyvben Levi mikrotörténelmet írt inkvizíciós források nélkül, elsősorban köznapi helyzetet elemezve és mindennapi forrásokat felhasználva. Magyarországról nézve talán ez munkájában a leginkább figyelemre méltó.

A francia történetírás olasz mikrotörténelem-recepciója külön figyelmet érdemel. A hetvenes-nyolcvanas években a francia társadalomtörténeti kutatásokat a mind többféle irány, az (eddig egységesítő) kvantitatív módszerek háttérbe szorulása, a kapcsolatok fellazulása jellemezte, melynek eredménye az eredetileg megbélyegző értelemben használt, de azután már önként is vállalt „szétmorzszálódott történelem” (*histoire en miettes*) lett, érdeklődésének homlokterében a cselekvő emberrel.⁵¹ Az

⁵¹ Bódy Zsombor – Czoch Gábor – Sonkoly Gábor: *Paradigmaváltás a francia társadalomtörténetírásban*. AETAS 1995. 4. szám 132. (a továbbiakban: Bódy–Czoch–Sonkoly); Lepetit, Bernard: *A történettudomány komolyan veszi-e a történelem szereplőit? (intellektuális önéletrajz)* című előadásának ismertetése, uo. 135.

Annales válságjeleket mutatott, s fennállásának hatvanadik évfordulóján, 1989-ben a szerkesztőbizottságban is felvetődött a folyóirat esetleges megszüntetése.³² Az olasz mikrotörténelem kínálta tanulságokat mindenesetre azok szerteágazó történetfilozófiai következményeivel együtt igyekezett levonni a francia társadalomtörténet néhány kiemelkedő képviselője. A mikrotörténelmet alapvetően társadalomtörténeti vizsgálati módszerként értelmezve próbálták integrálni az *Annales* alapvető tradícióiba, konkrét programként pedig átvették, és úgy hirdették a mikrotörténelmet, mint amely esetleg kihúzza a kátyúból a francia történetírás szekerét. Úgy vélhették, hogy a mikrotörténelem épp az ő kérdéseikre válaszol.³³

Bernard Lepetit az AETAS hasábjain magyarul is olvasható tanulmányában a mikrotörténelemről úgy ír, mint amely szakított első szerelmével, az angolszász antropológiával, mert az a geertzi értelmezés, mely szerint a kultúra szöveg, s ennek jelentését kell megfejteni, megfosztja a társadalmi szereplőket autonómiájuktól, s az interpretatív elemzés ördögi körbe kerül, mivel a szöveg tükrözi a kulturális kontextust, és a kontextus kölcsönöz értelmet ennek a szövegnek.³⁴ Levi és más olasz mikrotörténészek munkásságában Lepetit az „experimentális történelem” megvalósulását látja, melyben a történelmi modell elemeinek érvényességét először helyi szinten egyenként vetik empirikus ellenőrzés alá, majd az egész modellt vizsgálják, s akkor fogadják el, ha a kimutatott elméleti folyamatok nincsenek ellentmondásban a társadalmi változással. A mikrotörténelem ezen áramlata mögött álló antropológus nem Geertz, hanem Fredrik Barth, akitől a „racionális és aktív egyén modelljét” kölcsönzik, mely egyén „választásokat eszközöl egy bizonytalanságokkal és korlátokkal teli univerzumban.”³⁵ A legfontosabb azonban a lépték változtatása, s ennek funkciója „azoknak a kontextus-rendszereknek az azonosítása, amelyek a társadalmi játékok keretét alkotják.” Miként a térképek méretaránya esetében, a történelmi vizsgálatban is a léptékek megválasztásán múlik az ábrázoltak össze-rendeződése. Miközben a léptékek egyenrangúak („a makrojelenségek nem kevésbé, a mikrojelenségek nem jobban valóságosak [vagy fordítva]: nincsen közöttük hierarchia”), a léptékek változtatásával újabb ismeretekhez juthatunk, a valóságot más elvek szerint szerveződőnek és más oksági összefüggések szerint értelmezhetőnek látva.³⁶

Maurizio Gribaudi mellett érvel, hogy a mikrotörténelem valódi megkülönböztető jegye nem témáiban vagy léptékeiben keresendő, hanem oksági érvelésében: mivel a vizsgálat középpontjában nem társadalmi tényezők állnak, hanem egyének, az oksági összefüggések nem általánosak, melyeket aztán úgy bontanak le

³² Lepetit, Bernard: *Les Annales aujourd'hui*. Review 18. (1995) 334.

³³ Revel 15. Ahogy írta, „a mikrotörténelem reakcióként született, a társadalomtörténet állapotára adott állásfoglalásként, melynek egyes koncepcióit, kívánságait, módszereit újrafogalmazni javasolta.” Revel 16.

³⁴ Revel szerint Levi Geertz-kritikájának az a lényege, hogy nem létezik „homogén kontextus”, „melyen keresztül az emberek a világot és tetteiket értelmeznék (*construire*), a történelmi szereplők tapasztalatai (*expérience*) és társadalmi reprezentációi többfélék és részben ellentétesek, mindenesetre nem egyértelműek.” Revel 26. Vö.: Levi 98–105.

³⁵ Levi könyve, mint láttuk, eklatáns példa ennek az elméletnek az alkalmazására.

³⁶ Lepetit 145–148., 155.

az individuumok szintjére, hanem eleve itt jelentkeznek „a szereplők interakcióinak dinamikus nyílt rendszerében.”³⁷

Jacques Revel alább olvasható nagyszabású elméleti tanulmányában Lepetit-hez hasonlóan abban látja a lényegét, hogy a lépték változik. A mikroszint nem kitüntetett, csak éppen mást tár fel, és a mikrotörténelem sikere évtizednyi makrotörténelem után ellenhatás csupán. Levi például absztrakciók helyett a „valóságot még úgymond gazdagítja is, számba véve a társadalmi tapasztalat legkülönbözőbb aspektusait.” Ez a „metodológiai individualizmus” azonban korlátokba is ütközik, mert „mindig egy társadalmi egységnek – vagy még inkább egy kollektív tapasztalatnak (*expérience collective*) – kell szerveződési és működési szabályait meghatározni.” Az így kinyilvánított preferenciának a szellemében Revel azt az ismeretelméleti elvet látja a mikrotörténelem egyik legfontosabb vonásának, hogy az egyéni viselkedésből indul ki a társadalmi felé. A hagyományos társadalomtörténeti monográfiában az általános síkon megfogalmazott elmélet igazolására lokálisan tesznek kísérletet. A mikrotörténelem megközelítésében ezzel szemben minden történeti szereplő részt vesz különböző szintű folyamatokban, s nem feszül ellentét a helyi és a makroszintű történelem közt. A mikrotörténelem nem a társadalmi valóság valamely korlátozott értékű helyi változatát adja, hanem valami mást.³⁸

A mikrotörténelemről írva maga Levi úgy véli, hogy az (olasz) mikrotörténészek marxista gyökertűk, és többet látnak a történetírásban tisztán retorikus vagy esztétikai tevékenységnél. Azt vizsgálják, hogy a meghatározó erők által hagyott margón fennmaradó mozgástérrel miként rendelkezett az egyén. Levi a könyve francia kiadásához előszót író Revel felfogásához igen közel állva annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a mikrotörténelmet nem tárgyának mikro-dimenziója tesz azzá, hanem a megfigyelés léptékének (*scale of the observation*) redukálása, mely független a vizsgálat tárgyának dimenzióitól. Miként Revel, ő is az Antonioni által megfilmesített Julio Cortazar-novellát, a Nagyítást idézi fel példaként, hogy plasztikussá tegye állítását: „Minden mikrotörténelmi kutatás egyesítő elve a hit abban, hogy a mikroszkopikus megfigyelés eladdig nem észlelt tényezőket fog felfedni.” Ennek alapján aztán jóval szélesebb általánosítások válnak lehetővé.³⁹

A mikrotörténelem mibenlétét firtató kérdésre visszatérve, talán közelebb jutunk a lényeghez, ha nem azt kérdezzük, „mi a mikrotörténelem?”, hanem azt, hogy milyen szerepet játszik. Láttuk ugyanis, hogy amennyiben nem szűkítjük le a mikrotörténelem fogalmát, az bizony szép múltra tekint vissza, s igencsak különböző felfogásban íródott munkákat lehet ide sorolni. Ha viszont abból az nézőpontból exponáljuk a különféle véleményeket, hogy azokban milyen súly kerül a mikrotörténelmi megközelítésben született munkákra, azt láthatjuk, hogy míg korábban nemigen jutott nekik több szerep az illusztrációénál, addig egyes újabb keletű értelmezésekben az egész történeti modell szerkezeti részei, sőt mondhatni, egyenesen

³⁷ Maurizio Gribaudi: *A 'mikro' és 'makro', konfiguráció, léptékek; A társadalom diszkontinuitásai. Egy konfigurációs modell című előadásainak ismertetését lásd: Bódy-Czoch-Sonkoly 135–136. Az idézetet Gribaudi Levitől veszi át.*

³⁸ Revel 19–22., 24., 26.

³⁹ Levi 93–98.

tartópillérei lettek. Azokat a történészeket képviselve, akik a mikrotörténelem esettanulmányaiban többet szeretnének látni egyedi eseteknél, Burke, mint láttuk, kettős kiutat vélt felfedezni. Az első utat, az *exceptional normal* vállalását leginkább Darnton és Sabeau képviselte, míg az egyedinek az átlagoshoz való kötését Levinél láthatjuk erősebbnek, ha nem is az egyszerű statisztikai átlag értelmében.⁴⁰ Egyre többen vallják viszont azt, hogy minden egyedi esemény önmagáért érdemes a tanulmányozásra. Noha a mikrotörténelem születésének háttérében felsejlik a nagy magyarázó elméletekbe vetett hit összeomlása,⁴¹ ezekben az olasz mikrotörténelemhez kapcsolódó elméleti írásokban vagy Peter Burke gondolataiban a posztmodern rosszindulat a modernista mentalitás utóvédharcát láthatja, amint a mikrotörténelmet a még mindig kitüntetett társadalmi szinthez próbálják kötni. A mikrotörténelem helyére vonatkozó kérdésre a harmadik alapvető válasz tehát a posztmodern felfogásé, mely szerint minden történet önmagában egyenrangú és ezért egyenlően értékes, s ezek „versenyében” már a hatalmi viszonyok nyilvánulnak meg.

Tájkép csata után: a mikrotörténelem és a posztmodern állapot

A *The Times Higher Education Supplement* 1994. november 25-i számában rövid vitát olvashattak az érdeklődők. A történelem empirikus művelőinek képviselőjében Arthur Marwick azt az álláspontot fejtette ki, miszerint a történészek a múltról a jelen számára nélkülözhetetlen tudást közvetítik. Egyéni fogyatékoságaik tagadhatatlanok ugyan, de a történettudomány kumulatív, és legjobb, ha a szükséges módszertannal felvértezett történészekre bízunk. A kritikusok meg sem kísérlék ezt a munkát, „csak ülnek a hátsó részükön, és teljesen félrevezetően ábrázolják azt, amit a történészek csinálnak – egyszerűen igazodva politikai céljaikhoz (radikális szocializmus, radikális feminizmus, radikális homoszexuális érdekvédelem).”⁴² A poszt-strukturalizmus brit követői többnyire volt marxisták, állítja Marwick, „néhányan nyíltan ki is mondják, hogy céljuk a 'burzsoá liberális humanista empirizmus' szétzúzása.” Hayden White, a poszt-strukturalizmus kiemelkedő amerikai képviselője „nem foglalkozik a

⁴⁰ Lepetit elveti a kivételes normális (*exceptional normal*) kategóriáját mint a reprezentativitás problémájára adott választ. Szerinte a lépték határozza meg az elemzés érvényességi körét. Lepetit 145., 155.

⁴¹ Lásd: Levi 93–94. Revel is úgy véli, hogy a mikrotörténelmi kísérlet annak a jele, hogy megkérdőjeleződtek a társadalomtudományok nagy közös paradigmái, s így a talaj az össztársadalmi megközelítés alatt egyszerűben ingoványossá vált. Revel 18–19.

⁴² A posztmodern felfogás ellen valóban az egyik leggyakoribb kifogás az, hogy az teoretikusok betolakodása a gyakorló történészek felségterületére. Mi jögon beszélnek bele, ha nem csinálják? Noha jómagam a belebeszélés jogát eleve senkitől nem vonnám meg, a kutatás és az eredmények mindennapi összegzésének folyamatában ébredtem igazán annak tudatára, mennyire az én saját alkotásom a végeredmény, hogy mennyire nem feltárom, hanem alkotom a történelmet. Hosszú hónapokon át próbálkoztam azzal, hogy Somogy megye *bene possessionatus* köznemességét az endogámián át megragadjam abban az összetételben, amelyben az önmagát konstituálja. Kvantifikációs kísérletek sorával próbálkoztam, de be kellett látnom, hogy hiába: kívülről meghatározott szempontok vagy kritériumok nélkül ez lehetetlen – magától egy elit sohasem bontakozik ki, végső soron nekem magamnak kell azt meghatároznom.

kutatással,” a tények feltárásával, ő azt képzei, hogy „a történész mindössze narratív formát ad azoknak,” s ezt „elkerülhetetlenül a 'diszkurzus trópusain' keresztül (közérthetően: mesterségbeli fogások révén) teszi, s így kizárólag a burzsoá társadalom értékei által mélyen megfertőzött beszámolóval szolgálhat.” Marwick szerint az ideológiának és politikának semmi keresnivalója nincs a történelemben, melyet a „neo-marxista poszt-strukturalisták” a politika és metafizika szolgálóleányává akarnak tenni, megfosztva azt alapvető céljától, hogy aprólékos kutatás révén a múlt megértését segítse.

Hayden White válaszában kifejti, hogy Marwick joggal aggódik hivatása jövőjéért. A történelem ugyanis nem olyan tudomány (*science*), mint a fizika, a kémia vagy a genetika, hanem mesterség-szerű ⁴³ tudomány (*discipline*), konvenciók és szokások irányítják, és a köznapi nyelvet alkalmazza közlésre. „Persze maga az a gondolat, hogy a történelem a művészethez tartozik (*history-as-art*), zavarba ejti azt a hivatást, mely sorsát a tudomány részét képező történelem (*history-as-science*) férfiasabb ideáljához kötötte. De a kérdés nem a férfiaság vagy nőiesség, hanem a kritikus önreflexió megléte vagy hiánya.” Márpedig a „történészek szisztematikusan beépítették a tudományukról vallott felfogásukba az elmélet iránti ellenségeséget vagy legalábbis vakságot.” Ha foglalkoznának tevékenységük tárgyának episztemológiai és ontológiai problémáival, nem válogathatnának a bizonyítékok közt, márpedig egyedül ez teszi lehetővé számukra azt, hogy tárgyukról megfellebbezhetetlenül írjanak. A történészek azt sem veszik tudomásul, hogy bizonyos következményekkel jár az, hogy többségük a narratívát használja eredményei közlésére, és nem foglalkoztak azzal, hogy diszkurzusuk formájáról elméletet alkossanak.⁴⁴

White alkotott egy ilyen (tropológiának elnevezett) elméletet, mely történeti írásokat retorikai módszerrel vizsgált.⁴⁵ Noha ő magát nem tekinti posztmodern gondolkodónak,⁴⁶ gondolatai kétségkívül nagy hatást gyakoroltak a történetírás posztmodern elméletének kialakulására. Jól tükrözi ezt Keith Jenkins bevezetése a posztmodern történetfelfogásba *Újragondolni a történelmet* címmel,⁴⁷ mely a következő összefoglalást adja: Bebizonyosodott, hogy „a múltat vég nélkül újra lehet írni. Az számtalan plauzibilis és saját metodológiája fényében egyaránt legitim történelmet alátámaszthat és alá is támasztott, kivétel nélkül mindig megadta azt a

⁴³ Marc Bloch híres, 1996-ban végre magyarul is megjelent elméleti munkájában érdekes módon szintén mesterségnek (*métier*) nevezi a történelem tanulmányozását. Bloch, Marc: *A történész mestersége. Történetelméleti írások*. Budapest, 1996. (A címadó munka *Apologie pour l'histoire ou métier d'historien* címmel jelent meg, először 1949-ben.)

⁴⁴ A posztmodern történetírásról a *History and Theory* hasábjain 1989–1990-ben és a *Past and Present* lapjain 1991–1992-ben folytatott elméleti viták ismertetését lásd: Deák Ágnes: *A történelem mint vesélyeztetett fű?* AETAS 1994. 3. szám (a továbbiakban: Deák)

⁴⁵ *Metalhistory. The Historical Imagination in Nineteenth Century Europe*. Baltimore, 1973.

⁴⁶ Domanska, Ewa: *Fehér Tropológia, avagy Hayden White és a történetírás elmélete*. (Egy 1993 februárjában készült interjú Hayden White-tal.) 2000 7. (1995) 9. szám 41. (a továbbiakban: Domanska)

⁴⁷ Jenkins idézett műve, ismertetést magyarul Gyáni Gábor közölt róla, *Klíó* 4. (1995) 2. szám 14–17.

történészeknek, ... amit akartak és akarnak: mindenféle születést, eredetet, legitimáló előzményt, magyarázatot és leszármazást (konzervatívot, liberálist vagy marxistát stb.), mely hasznukra lehet, amint megpróbálnak uralmon lenni, hogy a múltat saját múltjukká tehessek, és elmondhassák Nietzschével: 'Így akartam'." Ezért a történelmet mint „írott diskurzust” dekonstrukciónak kell alávetni, s arra kell törekedni, hogy „minél többen megalkothassák saját történelmüket, hogy valódi hatásuk legyen a világra, valóban szavuk lehessen.”⁴⁸

Lyotard a „'posztmodern' a nagy elbeszélésekkel szembeni bizalmatlanságként” határozta meg.⁴⁹ Másképp fogalmazva a metanarratívák magyarázó erejének meggyengülése, a marxizmus és általában a felvilágosodás szellemében született fejlődésméletek diszkreditálódása nyomán kialakult úrt nevezhetjük posztmodern periódusnak.⁵⁰ A történetírásban ez természetszerűleg nem az összefoglalások kora – vagyis, mondhami, most a történelem uborkaszegényét éljük –, s ezért kerül előtérbe a mikrotörténelem.⁵¹ Két korszak közt, melyek nagy jelentőségű és maradandó átfogó munkáknak adtak életet, illetve majd fognak életet adni, most talán átmenet zajlik, és a történetírás nagy kohóinak felújítása alatt – hogy „közben az árusítás zavartalan” maradjon – egyes melléküzemágak termékeivel töltik fel a boltokat.

Annak az igénynek a megszünte, hogy a történelem nagy rendező elméleteknek feleljen meg, az olvasó igényeinek felértékelődéséhez vezetett. Simon Schama *Hol a történetírás műsáaja?* című cikkében az elbeszélés háttérbe szorulását okolta azért, hogy a történelem az utóbbi száz évben határozottan unalmasabb lett. Kíváncos volna, írja, ha a történettudomány közelebb állna az irodalomhoz, mint a társadalomtudományokhoz: „A történettudomány hivatása tehát az, hogy az emlékezet tanúságának fényével megvilágítsa az emberi lényeket. Ám az efféle történetírás által feltárt igazságok alighanem mindig is közelebb fognak állni a nagy regényekben vagy költeményekben föltáruló igazságokhoz, mint a társadalomtudósok által kutatótt

⁴⁸ Jenkins 1991. 65., 67.

⁴⁹ Lyotard, Jean-Francois: *A posztmodern állapot*. In: *Habermas, Jürgen – Lyotard, Jean-Francois – Rorty, Richard: A posztmodern állapot*. Budapest, 1993. 8. (Eredeti: *La condition postmoderne*. Paris, 1979.)

⁵⁰ Keith Jenkins megfogalmazásában a posztmodern kort a modernitás társadalmi kísérletének összeomlása hozta létre: „Annak a kísérletnek az ... általános kudarca, mely Európában a 18. századtól fogva az ész, a tudomány és a technika alkalmazása révén az egyéni és társadalmi jólét bizonyos szintjét igyekezett megvalósítani olyan társadalmi formációkban, melyek törvényhozásukban polgáraik/alattvalóik egyre nagyobb fokú emancipációját valósították meg, s amelyeket azzal írhatunk le a legjobban, ha azt mondjuk, hogy ... 'emberi jogok közösségeivé' (*human rights communities*) akartak válni.” Jenkins, Keith: *On 'What is History?' From Carr and Elton to Rorty and White*. London – New York, 1995. 6. (a továbbiakban: Jenkins 1995)

⁵¹ Levi is sok tekintetben a posztmodern által hangoztatott érveket sorol fel (Levi 106.). F. R. Ankersmit a posztmodern történetírás elméleti álláspontját megfogalmazva annak a meggyőződésnek adott hangot, hogy a történetírás figyelme a makrotörténeti struktúrák helyett a mikrotörténeti szituációk felé fordult, s a posztmodern történészre példaként épp Le Roy Ladurie-t és Carlo Ginzburgot említi. Deák 158.

elvont, általános törvényszerűségekhez.⁵² Erre rímél Hayden White álláspontja: „A történelem nem tudomány. ... Még lehetőségünk sincs arra, hogy megállapítsuk a történelem elemzésének egzakt szabályait és módszereit. ... A történészek mindig azt hiszik, hogy az éppen aktuális módszer a történelemkutatás leghelyesebb útja. Ez naivitás. ... Nem lehet egyszer s mindenkorra eldönteni, hogy az emberek hogyan viszonyuljanak a múlthoz, elsősorban azért nem, mert a múlt a fantázia szülötte. A múlt nem létezik.”⁵³

De ha létezik is, a múlt önmagában még nem történelem. A történelem a történész keze munkájának eredménye, voltaképp csupán iparosmunka, méghozzá mindig csak egyetlen a sok lehetséges értelmezés közül. Az íróknak megvan az erejük ahhoz, hogy saját világot teremtsenek. A történészeknek, akiknek ez nem jutott osztályrészül, a forrásokból darabonként kell összekaparniuk a „kis tények” tucatjait, hogy ezekre, mint mankókra támaszkodva fejtsék ki elképzeléseiket. De a történész e földhözragadtságában, megpróbálván a szükségből erényt kovácsolni, mestersége próbakövének épp a „kis tényekhez” való maradéktalan hűséget tette meg. A „kis tény” azonban önmagában néma, csak az interpretációba ágyazva, a narratíva részeként szólal meg. A „kis tények” a szakmai konszenzus szintjén igazak vagy hamisak – de nem fontosak.⁵⁴ Ami fontos, az az értelmezett tény, mely viszont már nem igazolható vagy cáfolható, mert az értelmezés végső soron meggyőződés kérdése.⁵⁵ Ha pedig azok a történelmi munkák, melyek túlmennek a „kis tények” általában emészthetetlen felsorakoztatásán, értelmezések, akkor talán vonatkoztatható rájuk Borges megállapítása, miszerint a valóság megengedheti magának, hogy szürke legyen, de a hipotézisnek érdekesnek kell lennie.⁵⁶

⁵² USA 1992/76. szám 66. A cikk eredetileg a The New York Times Magazine-ben jelent meg 1991-ben.

⁵³ Domanska 43.

⁵⁴ Mivel az idő irreverzibilis, a természettudományos igazságkritérium, a kísérlet megismétlése által történő igazolás nem alkalmazható a történelemben. Egy köznapi igazságkritérium szerint azt tekintjük igaznak, ami általánosan elfogadott. (Az iskolában azt tanultuk, hogy $2 \times 2 = 4$, s aki más írt a dolgozatban, az elégtelent kapott, hiába helyes válasz a 11 – hármas számrendszerben.) Ez az igazságkritérium alkalmazható a történelem „kis tényeire” is. Ha minden kompetens történész egyetért abban, hogy a mohácsi csata nem 1526. augusztus 30-án történt, akkor azt mondhatjuk, hogy ezt tudjuk. Ezt a „kis tényt” magyarok milliói tudják, pedig alig tucatnyi történész nézhetett utána alaposan, az előírt módon (több egybehangzó elsődleges forrást keresve) ennek a ténynek. Mindenki más elfogadja másod-, harmad- vagy ki tudja hányadkézből, csak azért, mert senki nem vitatja.

⁵⁵ A mohácsi csata 1526. augusztus 29-én volt. De mi ennek a „kis ténynek” a súlya? És ha 30-án volt? Vagy *horribile dictu* szeptemberben? Min változtatna ez? De az, hogy Mohács a középkori magyar állam bukása, egy korszak lezárása, az önálló magyar államnak a töröktől elszenvedett végleges veresége – nos, ezen kijelentéseknek már súlyuk van; mindezek azonban már nem „kis tények”, ezek már értelmezett tények, s vitatottak is. A „kis tények” körében érvényes a kumulatív tudományfejlődési modell, de azon túl már nem.

⁵⁶ „Lehetséges, de nem érdekes – válaszolta Lönnrot. – Azt felelheti erre, hogy a valóság a legkevésbé sem köteles érdekes lenni. Mire én azt felelem, hogy a valóság mentesülhet ettől a kötelezettségtől, de a hipotézis nem.” Borges, Jorge Luis: *A halál és az iránytű*. In: uő.: *A titkos csoda*. Elbeszélések. Budapest, 1986. 144. Fordította Jánosházy György.

A történelem ugyanis szövegekben testesül meg, melyek arra szolgálnak, hogy olvassák őket. Ha vannak is ezek közt olyanok, melyek „belső használatra” készülnek, melyeket történészek egymásnak írnak, céhük *outgroup*-ját a társadalom felé azok a szövegek alkotják, melyeknek nem történész olvasói akadnak. Az olvasó, mint mindenki más, saját mentális univerzumában⁵⁷ él. Ennek közelebbi vidékeit közvetlen tapasztalatai meglehetősen éles kontúrokkal rajzolják ki, de távolabb együtt kavarnak régen látott levelezőlapok képei az ausztrál sivatagról a purgatórium elképzelt képeivel, szappanoperák jeleneteinek töredékei iskolai emléktöredékekkel Menenius Agrippáról, s az, hogy „a lét határozza meg a tudatot”, azzal, hogy $E=mc^2$. Egyes elemek csak magukban kerengenek ebben az univerzumban, míg mások összekapcsolódva százával struktúrákat alkotnak, olyanokat, melyekre építeni is lehet, s melyekhez szívesen kapcsol az ember, ha tud, újabb elemeket.⁵⁸ Vallásos meggyőződésünk vagy a monetarista gazdaságelméletbe vetett hitünk egészen jó iránytűt adhat a mindennapokra. Ez a mindenkire egyénileg jellemző s ráadásul állandó változásban lévő mentális világ diakron természetű: benne egymás mellett található meg a múlt, a jelen és a jövő. A múltból alkotott képzetek forrása pedig csak kisebb részben a történelem, azaz a történészek munkássága, jóval inkább a szépirodalom, a filmek és az iskoláskönyvek.

Egy olvasmány szükségképpen valamilyen funkciót tölt be olvasója számára. Ha a történelem nem akar közvetlenül identitást nyújtani (egy metanarratíva szolgálóleányaként), a nemzeti tudatot erősíteni a magyarok, az osztályöntudatot a proletársarjak között, avagy az etnokulturális identitást bárkik körében, hanem csak az érdekességét tudja kínálni, akkor az irodalmi művekkel kerül egy versenypályára. Igaza van Hayden White-nak abban, hogy „általában vonakodnak annak tartani a történelmi narratívákat, amik pedig azok a legnyilvánvalóbban – szöveges fikcióknak (*verbal fictions*)... ”⁵⁹, véleményem szerint mégis teljesen érvényes a történelemre is Northrop Frye azon megállapítása, miszerint általában arra jó az irodalom, hogy befogadója belebújhasson mások bőrébe, s megtudja, hogyan viselkednek az emberek

⁵⁷ Vö. Robert Redfield gondolatával, aki azt fejtette ki, hogy az emberi környezet elsősorban mentális jellegű: „... az embereket leginkább a hagyományok, érzelmek, normák és törekvések veszik körül és befolyásolják, s ezek a közös mentalitást (*common mental life*) alkotják.” Redfield, Robert: *The little community. Viewpoints for the study of the human whole*. Chicago, 1955. 30.

⁵⁸ A történelmi műnek pontosan jelölnie kell azt a referenciarendszert, melyben értelmezhető, mivel az olvasó így tudja az abból kiválasztott elemeket beépíteni mentális univerzuma valamely struktúrált részébe. Egy narratíva sokszor egy metanarratíva részeként íródik, s többnyire annak kedvéért fogadják vagy vetik el. Az alapján különböző dolgok összekapcsolódásai ritkák, inkább a „*similis simile gaudet*” elv érvényesül: a feminista rítálál a *women's history*-ra, akinek pedig gondolkodásához az illik, az megtalálja Pierre Gaxotte-ot, mint a francia forradalom egyetlen krónikását, aki megmondja „az igazat”.

⁵⁹ White, Hayden: *Historical Text as Literary Artifact*. In: Canary, Robert H. – Kozicki, Henry (eds.): *The Writing of History. Literary Form and Historical Understanding*. Madison, Wisconsin, 1978. 42. (a továbbiakban: White 1978.) (A tanulmány eredetileg a *Clio* 3. (1974) 3. számában jelent meg, s olvasható még White, Hayden: *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*. Baltimore – London, 1978. című kötetben is, a 81–101. oldalon.)

a legkülönbözőbb szituációkban.⁶⁰ White álláspontja szerint a történelem úgy halad előre, mint az irodalom: klasszikusok alkotása révén.⁶¹ Szokásos kritériumok, mint bizonyítás, részletesség és logikusság alapján különbséget lehet tenni jó és rossz történelem közt, de a klasszikusokat nem érvénytelenítik a részcafolatok vagy a megjelenő új módszerek.⁶² Darnton fent ismertetett művei kapcsán is eszünkbe juthatott ez az igazság: bármennyire helytállóak lehetnek a szimbólumértelmezését ért kritikák, egy klasszikus szöveggé vált narratívát sohasem buktatnak meg a kis tényekkel felszínre kerülő konfliktusai: továbbra is úgy fogunk emlékezni a 18. századi párizsi nyomdák világára, ahogy arról A nagy macskamészárlásban olvastunk, s ugyanezt gondolom Sahlin's Cook-tanulmánya és Obeyesekere ezt támadó kritikája viszonylatában. De éppen ezért elsőrendű fontosságú igény az alkotás folyamatával szemben, hogy a „kis tények” teljes tiszteletben tartásával menjen végbe.

A kis tényekhez való hűségnek ugyanakkor fontos hozadéka is van. A történelmi szövegre ugyanis szintén vonatkoztatható az, amit Barthes valóság-effektusnak (*l'effet de réel*) nevezett. Szerinte a „valódi” említést érdemlő lett a modernitásban anélkül, hogy funkciója lenne. (Példájában Flaubert egy barométert is említ egy szobabelső aprólékos leírása alkalmával.) A konkrét részlet (Barthes példájában a „barométer”) mint jelölő jelölte nem a tárgy, hanem maga a realitás, a „valódi” kategóriája.⁶³ Nem nehéz belátni, hogy – miként az érdekesség borgesi követelményének is könnyebben megfelelhettek a széles értelemben vett mikrotörténelmi munkák – a valóság-effektus elsősorban az ilyen szemléletmóddal írt, a „kis tényekhez” a múlt makro-aspektusainak vizsgálatánál jóval közelebb vivő munkákat hathatja át. A mindennapi élet, az egyes ember, a kisebb közösség dolgai közel állnak minden olvasóhoz, s mint ismerteknek vagy az ismerthez közelebb állóknak nagyobb a vonzerejük. A mikrotörténelmi munkák ezen elemeit az olvasó minden valószínűség szerint jobban beillesztheti saját mentális univerzumának a közvetlen tapasztalatok által határozottabb körvonalakkal kirajzolt részeibe, azaz sokakat jobban megfognak az emberi élet mikroszintjének apró eseményei, mint a makroszint nagy összefüggései. (Úgy is

⁶⁰ Northrop Frye gondolatát (*The Educated Imagination*. Bloomington, Indiana, 1964. 63–64.) Clifford Geertz idézi (Geertz 1994. 166.): „Azért nem mennénk el a Machbethet megtekinteni, hogy Skócia történelméről tanuljunk, ellenben azért akarjuk látni a darabot, hogy megtudjuk, mit érezhet egy ember, ha egy királyságot megszerez, és a lelkét elveszíti. ... Az emberi életéről szerzett benyomásokat egyenként szedvegyük össze, s ez a legtöbbünk esetében ömlesztett és rendezetlen marad. Az irodalomban azonban állandóan találunk olyan dolgokat, amelyek hirtelen összhangba hozzák, és a figyelmünk középpontjába állítják az efféle benyomások sokaságát. Ez pedig részét képezi annak, amit Arisztotelész tipikusnak, illetve univerzális emberinek nevezett.” Arisztotelész itt idézett gondolatában éppen a történezzsel szemben fogalmazza meg a költő hivatását. A magam részéről azonban a történelmet nem látom alapvetően másnak, az ugyanazt a mentális univerzumot gazdagíthatja, mint az irodalom.

⁶¹ White 1978. 43.

⁶² White 1978. 59.

⁶³ Barthes, Roland: *L'effet de réel*. In: Barthes, R. et al.: *Littérature et réalité*. Paris, 1982. 87–89. (A tanulmány eredetileg a Communications 11. (1968) hasábjain jelent meg.) Barthes-nak magának valószínűleg nem volt kétsége afelől, hogy ez a történelmi szövegekre éppúgy érvényes, mint az irodalmiakra, hiszen írásában a valóság-effektusra Flaubert barométere mellett egy Michelet által említett kis kapu a másik példa.

lehetne fogalmazni, hogy a történészek szerencséjére az olvasók igen nagy része osztozik földhözragadtságukban, s szívesen megmarad a „kis tények” körében.) Ez persze nem új fejlemény, az viszont annál inkább az, hogy erre a történelem „termelői” is tekintettel vannak. A mikrotörténelem csillagának felívelését az olvasóközönség igényeihez való alkalmazkodással éppoly joggal lehet magyarázni, mint a metanarratívák meggyengülésével. A Cambridge University Press a Canto sorozatban nem véletlenül jelentette meg 1990-ben a Paston családról szóló régi könyvet,⁶⁴ a Montaignou pedig a francia bestsellerlisták élére jutott a *non-fiction* kategóriában.⁶⁵ De nem prostituálja-e a történelem a közönségigények kiszolgálása? Minden bizonnyal valóban prostituálja, de ez távolról sem újdonság. Eddig is a társadalmi igények alakították a történetírást, s ezután is tág lehetőség nyílik a társadalmi igényrendszer internalizálására.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy a posztmodern korban csak mikrotörténelmet lehetne írni. Ilyen kijelentést tenni éppen Magyarországon nemcsak téves, de egyenesen nevetséges is lenne. Annyit azonban mindenképpen jelent a nagy magyarázó elméletek diszkreditálódása, hogy a történésznek valódi figyelmet kellene fordítania arra, hogy munkáját világosan betájolja, azaz elhelyezze valamely referenciarendszerben, hiszen annak érvényessége erre a körre fog korlátozódni, funkcióját ott tudja betölteni. A posztmodern gondolkodás szerint ezek a különböző nézőpontok egymás mellett érvényesek, létjogosultságuk szinkron jellegű.⁶⁶

Joggal merülhet fel az a kérdés, hogy vajon a magyar történészszakma milyen választ adott a kor kihívásaira, avagy miként reagált a mikrotörténelem előtérbe kerülésére. S milyenek a magyar olvasóközönség igényei? A mai magyar történetírástól nem teljesen idegen a mikrotörténelmi megközelítés. Gondoljunk csak a Helikon Kiadó nagy sikerű Labirintus sorozatára vagy a Magvető Kiadó egyenesen Mikrotörténelem címet viselő, sajnálatosan rövid kort megért könyvsorozatára. Található köztük valóban mikrotörténelmi részletességű esettanulmány. A kérdés az eddig mondottak szellemében persze az, hogy milyen súly kerülhet egy ilyen munkára a történelmi rekonstrukció folyamatában, milyen horderejű következtetések gondolati

⁶⁴ A Paston család mindennapjairól szóló klasszikus munka újabb megfelelője Steven Ozment könyve a Behaim fiúkról (*Three Behaim Boys. Growing Up in Early Modern Germany*. New Haven – London, 1990.). A kora újkori Nürnberg egyik vezető kereskedőcsaládjának három 15 és 25 év közti fia levelezéséből született ez a könyv, mely a kora újkori Európa világának jórészt ismeretlen részeit tárja fel az olvasó előtt. A fiúkat szokás volt tízes éveik elején otthonról elküldeni, s miközben tanultak, inaskodtak, katonáskodtak, felkészültek a felnőtt életre, szüleikkel vagy gyámjaikkal állandó kontaktusban maradtak. Az 1523–1534-ből, 1578–1582-ből és az 1628 és 1638 közötti időszakból származó 207 levelet azonban a huszadik század végi történész – talán az antropológiai gondolkodás hatásának köszönhetően – nemcsak forrásként használta, hanem közölte is őket elő- és utószóval ellátva, jegyzetekkel kísérve.

⁶⁵ Burke 1990. 92.

⁶⁶ Igen plauzibilisnek találom ebben a kérdésben Jenkins álláspontját. Szerinte nincs választásunk abban a tekintetben, hogy a posztmodern korban akarunk-e élni, mert ez a végzetünk, de történészként „válogathatunk a régi bizonyosság-elvű modernizmusok [old 'certainties' modernisms] maradványai (objektivitás, semlegesség, 'tények', elfogulatlanság), valamint az igazság és a retorikus 'posztista' diszkurzusok (olvasatok, pozicionáltság, perspektívák, konstrukciók, valóságérzés) közt, anélkül, hogy teljesen az egyik mellett kellene letennünk a garast.” Jenkins 1995. 7.

szerkezetének hordozására ítéli képesnek a szerző saját mikrovizsgálatát. A fenti sorozatok mikrotörténelmi jellegű darabjai megítélésem szerint döntően még az illusztráció szintjén maradtak. Nagyobb igénnyel egyes rövidebb lélegzetű írások léptek fel: elsősorban Tóth Zoltán tanulmányai (főleg a Schiszler Károly kádár-mesterről írott) és Benda Gyula esettanulmánya a Parraghy családról, valamint Fügedi Erik utolsó munkája *Az Elefúthyak*. Később talán ezt az egyetlen köznemesi családra vonatkozó minden adat feldolgozásából a késő-középkori magyar köznemesiség társadalomtörténetét kibontó művet tekintik majd az ambíciózus új mikrotörténelem magyar úttörő művének. Szakály Ferenc (a *Labirintus* sorozat *Vesztőhely az út porában* című kötetének szerzője) sem érezhette magától idegennek e műfajt, hiszen *Mezőváros és reformáció* című, nemrég megjelent kötetében már esettanulmányok sorozatában prezentálta témáját. A kis események, mindennapi emberek és köznapi történetek saját jogon történő és alapos elemzéssel kikerekített vizsgálata viszont (*Sabea* vagy *Le Roy Ladurie* mintájára) a magyar történetírásban jobbra még várát magára. A mikrotörténelmi áttörést jómagam ha a következő évtizedekre még nem is, de a következő évezredre már egészen biztosan megjósolhatom.

A mikrotörténelem lehet csupán színes illusztráció a nagybetűs történelem szűrésebb lapjai mellett; kapcsolódhat a léptékmódosítás által „nagy” állításokhoz, vagy hordozhat értéket a maga egyediségében. Bármilyen is legyen azonban, az itt említett és a következőkben ismertetésre kerülő munkák mindenesetre érdekes könyvek, olvasmányos szövegek. A történelem iránt valamennyire is érdeklődő olvasóknak bizton merem ajánlani őket: olvassák el őket és válasszanak maguknak mikrotörténelem-értelmezést (vagy alkossanak egy még újabbat). Vagy ne válasszanak. A fontos az olvasás, a többi jószerivel csak fecsegés.

Válogatott bibliográfia

Benda Gyula: *Egy Zala megyei köznemesi család és gazdaság a XVIII. század közepén (Parraghy László hagyatéka)*. Agrártörténeti Szemle 26. (1984) 1-2. szám.

Bennett, H. S.: *The Pastons and their England. Studies in an Age of Transition*. Cambridge University Press, Cambridge – New York – Port Chester – Melbourne – Sidney, 1990³.

Boyer, Paul – Nissenbaum, Stephen: *Salem Possessed. The Social Origins of Witchcraft*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts – London, 1974.

Corbin, Alan: *La Village des cannibales, Aubier-Montaigne*, Paris – Clermont-Ferrand, 1990. (The Village of Cannibals. Rage and Murder in France, 1870. Polity Press, Cambridge, 1992.)

Darnton, Robert: *Lúdanyó meséi. A nagy macskamészárlás. Két epizód a francia kultúrhistoria köréből*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. (A teljes eredeti: *The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History*. Basic Books, New York, 1984.)

Davis, Natalie Zemon: *Fiction in the archives. Pardon tales and their tellers in sixteenth-century France*. Polity Press, Cambridge, 1987. (Első kiadás: Stanford University Press, Stanford, California, 1987.)

Davis, Natalie Zemon: *The Return of Martin Guerre*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts – London, England, 1983. Magyar nyelvű kiadása előkészületben. Részletek jelentek meg a Café Babel 13. számában (1993/3. Ősz) 119-128.

Denning, Greg: *The Death of William Gooch. A History's Anthropology*. University of Hawaii Press, Honolulu, 1995.

Duby, Georges: *Le dimanche de Bouvines*. Gallimard, Paris, 1973. (*The Legend of Bouvines. War, Religion and Culture in the Middle Ages*. University of California Press, Berkeley - Los Angeles, 1990.)

Erikson, Erik H.: *A fiatal Luther. Tanulmány a pszichoanalízisről és a történelemről*. In: uő.: *A fiatal Luther és más írások*. Gondolat, Budapest, 1991. (Eredetileg: *Young Man Luther*. W. W. Norton, New York, 1958.)

Fügedi Erik: *Az Elefánttyúk. A középkori magyar nemes és klánja*. Magvető, Budapest, 1992.

Ginzburg, Carlo: *A sajt és a kukacok. Egy XVI. századi molnár világgépe*. Európa, Budapest, 1991. (Első kiadás: *Il formaggio e i vermi*. Giulio Einaudi, Torino, 1976.)

Holt, J. C.: *Robin Hood*. Thames and Hudson, London, 1989². (Első kiadás: Thames and Hudson, London, 1982.)

Imhof, Arthur E.: *Elveszített világok. Hogyan győzték le eleink a mindennapokat - és miért boldogulunk ezzel mi oly nehezen ...* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992. (*Die verlorene Welten. Alltagsbewältigung durch unsere Vorfahren - und weshalb wir uns heute so schwer damit tun*. C. H. Beck, München, 1984.)

Kagan, Richard L.: *Lucrecia's Dreams. Politics and Prophecy in Sixteenth-Century Spain*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles – Oxford, 1990.

Le Roy Ladurie, Emmanuel: *L'argent, l'amour et la mort en pays d'oc*. Éditions du Seuil, Paris, 1980. (*Love, death and money in the pays d'oc*. Scolar Press, London, 1982.)

Le Roy Ladurie, Emmanuel: *Le Carnaval de Romans*. Gallimard, Paris, 1979. (*Carnival. A people's uprising at Romans, 1579-1580*. Scolar Press, London, 1980.)

Le Roy Ladurie, Emmanuel: *La sorcière de Jasmin*. Editions du Seuil, Paris, 1983. (*Jasmin's Witch*. Scolar Press, Aldershot, 1987.)

Le Roy Ladurie, Emmanuel: *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324*. Gallimard, Paris, 1975. Magyar nyelvű kiadása előkészületben.

Levi, Giovanni: *L'eredità immateriale. Carriera di un esorcista nel Piemonte del seicento*. Giulio Einaudi, Torino, 1985. (*Inheriting Power. The Story of an Exorcist*. University of Chicago Press, Chicago – London, 1988.)

Macfarlane, Alan: *The Family Life of Ralph Josselin. A Seventeenth-Century Clergyman. An Essay in Historical Anthropology*. Norton, New York – London, 1977. (Első kiadás: Cambridge University Press, Cambridge, 1970.)

Origo, Iris: *The Merchant of Prato. Francesco di Marco Datini*. Penguin, Harmondsworth, 1992. (Első kiadás: Jonathan Cape, 1957.)

Ozment, Steven: *Three Bohemian Boys. Growing Up in Early Modern Germany*. Yale University Press, New Haven – London, 1990.

Sabean, David Warren: *Power in the blood. Popular culture and village discourse in early modern Germany*. Cambridge University Press: Cambridge, 1984. Magyarul két fejezete olvasható az alábbi Vári András szerkesztette kötetben: *Missionáriusok a*

csónakban. *Antropológiai módszerek a társadalomtörténetben*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.

Sahlins, Marshall: *Islands of History*. University of Chicago Press, Chicago – London, 1985.

Szakály Ferenc: *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez*. Balassi Kiadó, Budapest, 1995.

Tóth Zoltán: *Hanyatlás és átalakulás: egy régi kispolgári család sorsa a múlt századi budai Vízivárosból*. In: Mohay Tamás (szerk.): *Közelítések. Néprajzi, történeti és antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára*. Ethnica Alapítvány, Debrecen, 1992.

Tóth Zoltán: *Négy parasztlány Bécsben. A bevándorlók alkalmazkodási modelljeihez*. In: Hofer Tamás (szerk.): *Történeti antropológia. Az 1983. április 18-19-én tartott tudományos ülésszak előadásai*. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 1984.

Tóth Zoltán: *Schiszlér Károly kádármester Szekszárdon. Egy kispolgári mesterember gazdasági-társadalmi viszonyai a századfordulón*. Agrártörténeti Szemle 19. (1977) 1-2. szám. Ugyanez megjelent: uő.: *Szekszárd társadalma a századfordulón. Történelmi rétegződés és társadalmi átrétegződés a polgári átalakulásban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. VII. fejezeteként, 130-159.

Tuchman, Barbara: *Távoli tükrök. A szerencsétlen XIV. század*. Európa, Budapest, 1987. (A Distant Mirror. Macmillan, London, 1979., első kiadás: 1978.)

Wyatt-Brown, Bertram: *Southern honor: ethics and behavior in the Old South*. Oxford University Press, Oxford – New York, 1982.

Az olasz mikrotörténelmi iskola termésére lásd a Jacques Revel alább következő tanulmányának jegyzetei által szolgáltatott bő referenciát.